

Malcolm X: Rasismus, islám, politika a násilí*

KAREL ČERNÝ**

Malcolm X: Racism, Islam, Politics and Violence

Abstract: The paper discusses ever changing life, attitudes, rhetorics and identities of one of the most influential and controversial Afro-American leaders of the second half of the 20th century, Malcolm X. It claims that the most important, however not single, determinant of his life experience had been American racism, namely segregation in the South and especially discrimination in the North. The paper then focuses on changing adaptation strategies toward the racism, especially in terms of attitudes toward religion, politics and violence. It uses R. K. Merton theory of adaptation (anomie) to contrast the various life stages of Malcolm X that are characteristic with radical discontinuities and as such create very flexible, however dramatic, life course of Malcolm X that is in this respect significantly different from the other Afro-American leaders of the 20th century.

Keywords: Malcolm X; racism; islam; politics and violence

DOI: 10.14712/23363525.2016.6

*Jsem extremist. Černoši v Americe žijí v extrémně tvrdých podmínkách.
A kdo v těchto podmínkách není extremist, potřebuje psychiatra.*
Malcolm X

*Zde leží žlutý muž, zabítý černým mužem, bojujícím ve válce
bílého muže, který předtím pozabíjel všechny rudé muže.*
Malcolm X¹

Malcolm Little. Homeboy. Detroit Red. Big Red. Satan. Malcolm X. A nakonec El Hajj Malik El-Shabazz. Náboženské i politické postoje Malcolma X (1925–1965) je obtížné zachytit a fixovat. Byly v neustálém pohybu: co jeden den řekl, druhý den popřel. Jeho život představuje sérii zrychlující se sebereflexe a radikálních redefinic identity – odrážejících se i ve změnách jména. Má proto mnoho tváří. Ani konverze k islámu a jeho promyšlení nevedly ke stabilizaci či myšlenkové rigiditě. Naopak dynamizovaly intelektuální vývoj. Malcolm X se obracel k rozdílným publikům, jimž se argumentačně přizpůsoboval: zločincům chudinských čtvrtí, bílým liberálům univerzit, aktivistům hnutí za občanská práva, vůdcům třetího světa, ale i k establishmentu a policii. Reagoval také na rychlý vývoj konfliktů doma i ve studenovělečném světě, v nichž se angažoval. Proměňoval se tak i jeho pohled na rasu, islám, politiku a násilí.

* Článek vznikl v rámci řešení projektu GAČR č. 13-35717P *Strukturální příčiny arabských revolucí a nástupu politického islámu*. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií.

** Mgr. Karel Černý, Ph.D., Pracoviště historické sociologie, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice. E-mail: karlos.cernoch@post.cz.

¹ Podle Haley [1965: 389, 394].

Hlavním cílem této studie je českému čtenáři představit dynamický život Malcolma X a přitom zdůraznit silnou dynamiku jeho politických a náboženských postojů. Přesto, že jde spolu s M. L. Kingem o nevlivnějšího Afroameričana druhé poloviny 20. století, v českém prostředí není dostatečně znám. V závěru studie text nabídne hypotézu o tom, že dynamiku života a postojů, která z Malcolma X činí jednoho z nejvíce fascinujících afroamerických vůdců, zapříčinila výjimečně pestrá životní dráha. Daná zkušenost se všemi myslitelnými způsoby adaptace na sociální vylučování amerického černocha: s ritualismem a konformitou školního premianta, inovací kriminálního podsvětí, drogovým eskapismem i nábožensko-politickou rebelií Národa islámu. A s opětovným příklonem k balancování mezi politickou inovací (volání po kulkách a druhé americké revoluci) a konformismem (volání po volebních urnách, jednotné afroamerické koalici a lobby, mezirasovém a mezináboženském dialogu) na konci života. Tato mimořádnost bude dále zvýrazněna diferenčně orientovaným srovnáním s životní dráhou a politickým krédem dalšího z dobových afroamerických názorových vůdců Alexem Haleyem. Proměnlivost životní dráhy a postojů Malcolma X se dodnes promítá do jeho posmrtného odkazu, k němuž se často hlásí naprosto protichůdně orientovaní jedinci a skupiny, což bude naznačeno v závěru. Nejprve však bude českému čtenáři stručně nastíněn širší kontext života Malcolma X, jenž patrně nejsilněji determinoval jeho život i postoje. V jeho rámci byl zásadní především rasismus, rasová diskriminace a rasová segregace.

Kontext života Malcolma X: Historicko-sociologická skica dobového rasismu

První sociologický výzkum černošské otázky v USA s názvem *The Philadelphia Negro* [1903 (1996)] podnikl v letech 1896–1898 afroamerický badatel William Edward Burghardt Du Bois. Afroameričané podle zjištění vytvořili homogenní masu. Sociální struktura ghetta byla vnitřně členěná, včetně vyšší vrstvy. Páteří sociální organizace černošské čtvrti byly černošské církve. Každá část slumu měla silnou vazbu na svůj kostel. Kostel byl v první řadě společenskou institucí, až ve druhé řadě institucí náboženskou. Církve převzaly a doplnily funkce rodinného života. Zajišťovaly koordinaci aktivit komunity a organizovaly její společenský život. Byly zdrojem autority; stanovovaly morálku a vyžadovaly její dodržování. Zajišťovaly také funkce, které ve městě obvykle plní policie nebo milice. Církve dále nahrazovaly noviny, protože své kongregace informovaly o všem důležitém. Vybíraly daně, organizovaly charitu, iniciovaly sociální reformy. Skrze kongregace do komunity vstupovali a začleňovali se noví migranti z farmářského Jihu. Černošský slum ještě nebyl dezorganizovanou komunitou, jak černošské čtvrti později popíše chicagská škola. Základním mechanismem reprodukce rasové nerovnosti byl bělošský rasismus vedoucí k diskriminaci černochoů. Diskriminaci Du Bois podrobně popsál na mnoha dílčích úrovních [Jeřábek 2013: 59–65].

Další klíčové výzkumy amerických rasových vztahů nabídla až chicagská škola. Klasicke je zde práce A. Davise *Deep South* [1941]. Zaměřuje se na proměny sociální stratifikace Jihu po zrušení otrokářství (1865). Otrokářský Jih znal dvě oddělené kasty. Přitom kasta bílá byla nadřazená a jediné ona byla vnitřně třídně diferencována, zatímco černošskou kastu tvořila relativně homogenní masa otroků. Po zrušení otroctví se „barevná linie“ mírně zvedla, protože vznikla třídní stratifikace také uvnitř černošské kasty, kde se zrodila úzká černošská elita. Nadále však „rasovou linii“ nebylo možné překračovat. Cirkulace,

vzestupná či sestupná sociální mobilita a sdružování lidí byly možné jen uvnitř příslušné kasty. Každá kasta odděleně rozvíjela svou kulturu a instituce. To bylo doprovázeno také prostorovou segregací. Pro většinu bývalých otroků se tedy po zrušení otroctví mnoho nemění. Kromě migrace do průmyslových měst Severu nemají příliš možností volby. Nejčastěji proto zůstávají na plantáži bývalého pána a dělají svou dosavadní práci – buď jako námezdní pracovní síla, nebo jako nájemci půdy. Reálně se tím mění jen forma vykořisťování, nikoliv jeho rozsah.

Větší afroamerické komunity mezitím díky migraci z Jihu vznikly ve velkoměstech Severu. Hotovou sociologickou laboratoří se přitom stalo Chicago [*Drake – Cayton 1945*]. Nabízelo možnost srovnávat *adaptaci* různých etnických skupin v nové společnosti. Obecným modelem adaptace se stala metafora velkoměsta jako tavícího kotlíku (*melting pot*). Jedinou skupinou, která vybočovala ze vzorce postupné etnické asimilace, byli černoši. Naprostá většina potomků černošských migrantů z Jihu žila i ve třetí generaci v černošských ghettech. Segregace se přitom nejviditelněji projevovala v bydlení a na pracovním trhu. Černošská ghetta proto ve srovnání s ostatními etnickými čtvrtěmi trpěla dlouhodobou a prohlubující se *sociální dezorganizací*. Lidé v ghettu již na rozdíl od doby, kterou mapovala starší studie Du Boise, necítili vzájemnou solidaritu. Černošská střední vrstva navíc uvnitř ghetta vytvářela jakési „kapsy“ prosperity, které sociální dezorganizaci netrpěly. Afroameričtí lékaři, právníci, učitelé, obchodníci a pojišťovací agenti s převážně černošskou klientelou vedli vlastní uzavřené kluby a farnosti. V jejich rámci naopak vzájemná solidarita a podpora fungovala. S ghettem se nadále neidentifikovali, spíše se od něj snažili distancovat. Jejich referenční skupinou totiž byla bělošská buržoazie [*Drake – Cayton 1945*].

Idea tavícího kotlíku však byla v sociologii dále zpochybněna ještě na sklonku života Malcolma X. Glazer a Moynihan [1963; 1970] si všimli, že asimilace není nikdy stoprocentní ani u ostatních etnických skupin. Identity přistěhovalců zůstávají *hybridní*. Zatímco se například američtí Židé odlišují sdílenou pamětí holocaustu, zdroje afroamerické identity vycházejí ze sdílené zkušenosti exkluze z většinové společnosti. Problémem afroamerických městských komunit se stalo jejich rozštěpení na dezorganizovanou a demoralizovanou nižší vrstvu a vrstvu střední. Ta se postupně vydělovala z černošských chudinských komunit a stěhovala se pryč z ghetta. V nižší afroamerické vrstvě mezitím docházelo k *erozi rodin*. Mnoho dětí se rodilo jako nemanželských. Ještě více vyrůstalo v neúplné rodině z důvodů vysoké rozvodovosti. V obou případech otcové při výchově absentovali. Děti vychovávaly svobodné matky převážně závislé na sociálních dávkách. Celá afroamerická generace tak vyrostla v rozvrácených rodinách, nedostala adekvátní výchovu a vzdělání. To ji dále znevýhodnilo oproti vrstevníkům bílé majority, jimž se většinově věnovali oba rodiče.

Empirická zjištění i teoretická východiska chicagské školy dále revidoval také William Julius Wilson [1987]. Podle něj byla černošská ghetta soudržná přinejmenším do 30. let 20. století. Podobně jako Du Bois zdůrazňuje, že byla organizována díky společně sdílenému pocitu jednotné komunity. Výsledkem byla vysoká míra solidarity rezidentů. Sociální vazby a identifikace s pospolitostí se tak realizovaly napříč jejich socioekonomickým postavením. Střední vrstva i chudina se vzájemně podporovaly tváří v tvář společnému údělu v podobě exkluze z majoritně bělošské společnosti. Zlom přišel až během 60. let. Teprve tehdy se černošští kvalifikovaní dělníci a střední vrstva začali stěhovat na rasově

smíšená předměstí. Černošskou chudinu přitom ponechali napospas ghettu. Bez finanční podpory, vedení a organizačních schopností černošské elity se rychle zhroutila solidarita a vzájemná výpomoc zbývajících obyvatel ghetta. Wilson ukazuje, že interpretovat příběh elitních afroamerických rodin, jimž se podařilo vybědnout ze sociální exkluze a zažít americký sen, nelze jednoznačně pozitivně. Rubem sociální mobility černošské elity, personifikované Barackem Obamou, je hluboké třídní rozštěpení afroamerických komunit a cena v podobě prohloubení sociální dezorganizace a sociálního sestupu většiny afroamerické chudiny, jež uvízla v ghettu.

Životní zkušenost Malcolma X a dnešních afroamerických generací je proto v mnoha ohledech totožná. To je jeden z důvodů, proč dochází k renesanci zájmu o Malcolma X a proč jeho odkaz rezonuje v sociálně vyloučených černošských komunitách i mezi afroamerickými intelektuály i po více než půl století [srov. např. *State of the Dream 2004*].

Rasismus a dráha premianta, zločince a rebela

Klesl jsem na nejhlubší dno společnosti bílého muže, abych ve vězení objevil Alláha a islámské náboženství, což naprosto změnilo můj život.
Malcolm X

Čtyři sta let potu a krve investovaných v Americe a přeci černocho musí stále žebrať o to, co každý bílý emigrant pokládá za samozřejmost v momentě, kdy vkročí na molo.
Malcolm X

Pánové, mám jen osm tříd základní školy ze zapadákov v Michiganu. Mojí střední bylo černošské ghetto v Roxbury. Maturitu jsem dělal na ulici v Harlemu a magistra za mřížemi. Ale nebojím se intelektu obhájců zločinů bílých páchaných na barevných.
Malcolm X²

Segregace černochoů na jihu a diskriminace na severu USA představují hlavní determinanty veřejného života Malcolma X. Reakcí na bílý rasismus je hledání politické a náboženské identity, která by této zkušenosti nejlépe odpovídala: poskytl pozitivní identitu pro současnost a nadějeplnou vizi lepší společnosti pro budoucnost.

Knížní autobiografie i život ještě nenarozeného Malcolma začínají přízračně. Jezdci Ku Klux Klanu (KKK) s kápěmi na hlavách a pochodněmi o půlnoci přicválají k domu. Otec má vyjít ven, vyhrožují mu smrtí. Není ale přítomen, slovně proto napadají těhotnou matku (Omaha, Nebraska). Následují další střetnutí s rasismem. Vlekoucí se soudní spor o to, zda si mohou černoši pořídit dům v bílé čtvrti (Lansing, Michigan), končí „mimosoudním“ žhářským útokem KKK. Hasiči nepřijedou. Žhářství je časté, leč policie nedopadne pachatele. Namísto toho je otec vyšetřován kvůli pojišťovacímu podvodu a nelegálnímu držení zbraně, se kterou vystřelil do noci. Otcí, křesťanskému pastrovi a aktivistovi, je vyhrožováno smrtí. Proto se stále stěhují. Nakonec stejně jako všichni strýcové i otec Malcolma zemře násilně, lynčování je běžné. Pravděpodobně je zavražděn a pohozen na silnici, kde ho přejezdí auto [Marable 2012: 15–38]. Smrt není objasněna, bílý úředník

² Malcolm X [1965: 150, 179, 282].

pojišťovny poté matce samoživitelce, pečující o osm dětí, odmítá vyplatit manželovu druhou pojistku. Bílé sociální pracovnice namísto toho, aby ženě pomohli, ji ponižují, rodinu rozdělí a matka končí v ústavu pro duševně choré. Černé děti se ocitají v područí bílého kurátora, což Malcolm interpretuje jako nejnovější vydání do otroctví [Malcolm X 1965].

Jestliže KKK vznikl po občanské válce, renesanci zažívá po první světové válce, kdy dochází k masové migraci černochů ze zemědělského Jihu do měst na severu USA. Kromě toho je reakcí na kulturní šok bílé majority z masového přílivu židovských, katolických a asijských imigrantů do Spojených států. Nejde již o tajnou organizaci, spíše o mainstream s 2 až 3 miliony členů, lidmi v Republikánské i Demokratické straně a chlapeckými i dívčími sekce. Hlásá bílou nadřazenost, odmítá mezirasové styky a sňatky. Cílem je úplná rasová segregace. Malcolmův otec pak reprezentuje úhlavního nepřítele KKK, ačkoliv cíle mají totožné. Jako příznivce Marcuse Garveyho (1887–1940) káže diskriminovaným a dezorientovaným černochům po kostelech a bytech program hnutí *Universal Negro Improvement Association* s jedním milionem členů a malého Malcolma, fascinovaného rétorikou a spontánností publika, bere s sebou, což ho celoživotně ovlivní. Hlásá panafrickou jednotu bývalých otroků jižní a severní Ameriky s Afrikou. Jedině tam budou v budoucnu moci žít Afroameričané svobodně a bez diskriminace (viz hnutí „Back to Africa“). Prvním krokem však má být kulturní a ekonomická revoluce v USA. Černoši mají být hrdí na svou rasu, nikoliv se za ni stydět. Jelikož podle dosavadní zkušenosti nelze segregaci rychle a snadno zrušit, nejlepší bude stávajícího stavu využít a od bělochů se důsledně separovat založením paralelní společnosti. Černoši tak od roku 1918 provozují nejprve v Harlemu a poté i jinde restaurace, školy, kongregace, obchody, noviny, a dokonce i lodní dopravu (*Black Star Line*). Mezi zásadní aspekty etiky patří pracovitost, zodpovědnost, samostatnost, nezávislost a sebezlepšování [Marable 2012]. Malcolmův otec proto postavil rodinné dům. Na zahradě pěstovali vlastní ovoce a zeleninu, chovali zvířata. Každý ze sourozenců měl zodpovědnost za vlastní záhon [Malcolm X 1965], čehož malý Malcolm nebyl velkým příznivcem [Malcolm X: *Make It Plain* 1992].

Autobiografie dále vrší příklady každodenního rasismu, s nímž je konfrontováno černé dítě. Například dvojí metr bílých rodičů: když kradou jablka bílé děti, omluví se to tím, že to odkoukaly od černých; nebo oblíbený příběh o tom, jak Malcolm celý den na slunci trhal jahody a vydělané peníze mu poté cestou do města sebral bílý chlapec [Malcolm X 1965]. Malcolm se však od dětství profiluje jako vůdce. Dětských her se účastní spolu s bílými dětmi, rozhoduje ale vždy o tom, na co si budou hrát (nejlépe na Robina Hooda) a kdo dostane jakou roli (Malcolm je vždy Robinem Hoodem). Později Malcolm exceluje ve škole. Na *Mason's junior high school* je jediným černochem ve třídě, nicméně oblíbeným mezi spolužáky, spolužačkami i učiteli. Je zvolen předsedou třídy, má nejlepší známky, je chválen a dáván ostatním za vzor. Reprezentuje v basketbalovém týmu, je zván na mimoškolní akce [Marable 2012]. Životní zlom přichází v osmém ročníku při rozhodování o profesní dráze. Malcolm s mimořádnou hořkostí líčí okamžik, kdy se ho učitel ptá, čím chce být. Když bez předchozí úvahy spontánně odpoví, že právníkem, učitel reaguje tím, že to pro „negra“ není „realistické“, a radí, aby se dal na tesařinu. Bílí spolužáci s daleko horšími známkami jsou naopak povzbuzováni ke studiu na univerzitě. Ve škole se již necítí dobře, učitelé mu při volbě předmětů dávají najevo, že je černoch. Špatně se učí a nakonec je vyloučen. Malcolm se tedy na škole snažil maximálně integrovat, více již toho udělat nemohl. Přesto nebyl uznán jeho rovnocenný, integrace mu nebyla umožněna. Zde Malcolm nabízí

metaforu karetní hry vystihující postavení bělochů a černochoů v americké společnosti. Když při hře někdo stále vyhrává a drží všechny trumfy, zatímco druhý neustále prohrává, je to důkaz, že hra není fér, že jedna strana švindluje. Jediná cesta, jak prý může černocho zbohatnout, je „napakovat se“ na mase chudých černochoů [Malcolm X 1965].

Kromě života a ambicí bílé majority Malcolm díky nevlastní sestře Elle poznává také život velkoměstského Bostonu a životní styl „černé buržoazie“. Poté již není nikdy spokojen s maloměstem Středozápadu a přesouvá se do celoživotního působiště, newyorského Harlemu. Dostupné pracovní příležitosti mu ale nevyhovují, ačkoliv se díky odchodu bílých mužů do druhé světové války, ukončení recese a nedostatku pracovní síly nabízí ženám i černochoům pozice, které by předtím nedostali [Marable 2012]. Malcolm ke zlepšení situace na trhu práce svým typicky provokativním způsobem říká: „Znáte nějakého bělocha, který pro černochoa vykonal cokoliv dobrého? Já znám dva. Hitlera a Stalina. Černocho nemohl dostat v americké továrně slušné místo, dokud Hitler bílého muže nepřitlačil ke zdi. A Stalin ten tlak pak udržoval“ [Malcolm X 1965: 243]. Malcolm však kvůli své fyzické konstituci nezládá manuální práci. Ve službách zase nesnáší posluhování druhým, nikde proto nevydrží. Fascinuje ho noční život, tanec, drogy. Dává se na dráhu zločince [Marable 2012]. Jako vrcholný příklad rasismu pak udává odsouzení na deset let za vloupání. Za to samé by prý bělocho dostal nejvýše dva roky [Malcolm X 1965].

Malcolm reflektuje hluboce zvnitřnělý bílý rasismus mezi samotnými černochoy, kteří pak pasivně akceptují podřízené postavení a neváží si sami sebe. Když například Malcolm chodí s bílou ženou, pokládá to za prestižní. Sociální status mezi černochoy podvědomě zvyšuje také světlejší odstín pleti. Malcolm byl ze všech sourozenců nejsvětlejší. Otec s ním pak vždy zacházel nejlépe, ačkoliv byl sám černošským aktivistou ostře se vymezujícím proti bílému útlaku [Malcolm X 1965]. V subkultuře městské nižší vrstvy bylo módou odbarvovat si a rovnat kudrnaté vlasy, aby se podobaly vlasům bělochů [Malcolm X: *Make It Plain* 1992]. Oproti tomu „střední vrstva“ černé „buržoazie“ se snaží vymezit vůči nižší vrstvě a maximálně se od ní distancovat odchodem z ghett a přejímáním statusových symbolů bílé Ameriky. Vedle auta a rodinného domu na předměstí je to především jazyk napodobující přízvuk a afektovanou intonaci středostavovských bělochů. Rádi tak hovoří o tom, jak pracují v „bankovníctví“, což v praxi znamená otevírat klientům dveře či sedět u přepážky [Malcolm X 1965], nebo o tom, že dělají „vedoucí kopírovací stanice“, což je reálně obsluha xeroxu [Daulatzo 2012].

V souvislosti s kariérou zločince však Malcolm X usiluje o vytvoření legendy. Zdůrazňuje, jak mu nebylo nic svaté. Všechno, co dělal, bylo dokonalou antitezí později nalezeného islámu: „Klesl jsem na nejhlubší dno společnosti bílého muže, abych ve vězení objevil Alláha a islámské náboženství, což naprosto proměnilo můj další život“ [Malcolm X 1965: 150]. Denně prý spotřeboval čtyři krabičky cigaret, kouří marihuanu, bere kokain, pije. Tvrdí, že je stále „high“, pod vlivem omamných látek. Nevnímá tak negativní a bezperspektivní realitu ghetta. Je permanentně ozbrojen třemi pistolemi, což je i na Harlem výjimečné. Prodává drogy, bydlí v nevěstinci, má vztah s vdanou běloškou. Dělá pro sázkaře, je obávaný a uniká policii. Nakonec zakládá gang lupičů a dostává se do vězení. Také zde „vyniká“ a získává přezdívku Satan, který je více než ateistou [srov. Malcolm X: *Make It Plain* 1992].

Avšak Malcolm nepatřil k elitě podsvětí, své soupeře nevyšachoval ani nezastrašil. Byl spíše drobný a neúspěšný zločinec [Marable 2012: 39–69]³. Umělou legendou vytvářel kontrastní pozadí, na němž měla vyniknout jeho pozdější proměna po konverzi. Chtěl tak demonstrovat svůj vděk vůdci *Nation of Islam* (NOI), s nímž měl v době psaní autobiografie napjaté vztahy. Kniha ho měla usmířit, proto mu měla být i věnována: „Věnuji knihu H. E. Muhammadovi, který mě zde v Americe našel ležet v bahně a na dně nejnemocnější civilizace na světě, postavil mě na nohy, očistil mě a udělal ze mě člověka, kterým jsem dnes“ [Haley 1965: 387]. Také především zamýšlel demonstrovat pozitivní potenciál islámu, který dokáže lidské trosky pozvednout mezi důstojné bytosti. Čím hlubší byl pád a čím strmější následný vzestup, tím zřejmější měla být zázračná síla islámu [Marable 2012].

Náboženství a kamenitá cesta od *Nation of Islam* k ortodoxii

Bílý muž je ďábel. To je echo životní zkušenosti černého trestance.
Malcolm X⁴

Káva se smetanou. To jedině mám rád integrované.
Malcolm X⁵

Afroameričané mají islám ve svých srdcích. Je to kultura, která nám byla odebrána spolu s jazykem a náboženstvím. Islám nám byl ukraden otrokářstvím.
současná konvertitka⁶

Jedl jsem ze stejného talíře, pil ze stejné sklenice, spal na stejné rohoži a modlil se ke stejnému Bohu s bratry muslimy, jejichž kůže byla z nejbělejších a oči z nejmodřejších. Poprvé v životě jsem je nevnímal jako bělochy.
Malcolm X⁷

Na tabuli v chrámech (*temple*) NOI bývala nakreslena americká vlajka spolu s křesťanským křížem a nápisem: „Otroctví, utrpení, smrt.“ Protikladem byl muslimský půlměsíc a heslo: „Svoboda, spravedlnost, rovnost.“ A nakonec naléhavá otázka: „Kdo přežije bitvu Armagedonu?“ [Malcolm X 1965: 195]. Není jasné, zda šlo primárně o radikální sekulární politické hnutí s celonárodní agendou, které se chytře schovávalo za svobodu náboženství garantované ústavou a pro zvýšení své atraktivity využívalo exotickou islámskou symboliku. Nebo šlo o sociální hnutí ozdravující zločinem a drogami zasažené černošské komunity či se jednalo primárně o hnutí náboženské, blízké negramotné chudině [Hlaváčová 2008].

³ Nakonec doplatil na začátečnickou chybu. Část lupu, kterou neprodali, si dělili mezi sebe a užívali. Malcolm byl tak zatčen, když si šel vyzvednout opravené hodinky ke zlatníkovi. Stejně tak v autobiografii zamlčuje, že komplice okamžitě udal výměnou za slib nižšího trestu (ten policie nedodržela). Mlčí i o homosexuálních stycích za peníze nebo o krádeži kožichu sestře Elle, jež ho vždy podporovala [Marable 2012].

⁴ Malcolm X [1965: 183].

⁵ Podle Haley [1965: 386].

⁶ Podle Smith [2010: 79].

⁷ Podle Marable [2012: 329].

Podobně se liší vysvětlení příčin vzniku NOI v Detroitu (1930). Podle některých se jedná o reakci na *rasový konflikt*, každodenní diskriminaci a časté věznění, provázenou snahou vyvázat se ze stigmatizujícího dědictví otrokářství a pocitu méněcennosti vůči bělochům. Křesťanská a bílá Amerika není domovem, hledá se alternativa. Ale mohlo jít i o reakci na *ekonomickou krizi*, chudobu a sociální problémy černošských čtvrtí. O produkt marginalizované skupiny žijící v nesnesitelných podmínkách, který nabízí smysl života, naději do budoucna a zdroj pozitivního sebehodnocení. Jiní však upozorňují, že do hnutí vstupovali i středostavovští černoši vyzdvihující *bratrství*. Další interpretace vidí NOI jako součást širšího proudu *náboženského oživení* a bujení módních synkrezí, týkajícího se černochoů i bělochů. Podobných sekt v amerických velkoměstech počátku 20. století vznikaly desítky, NOI však přetrvala. NOI také může být jedním z mnoha výhonků probouzejícího se *panafrikanismu*. Perspektivní alternativou ke křesťanské a bílé Americe se zde jeví znovunavázání na africké kořeny a sebezpojení jako součást progresivního globálního společenství, které se právě zvedá z područí bílého kolonialismu a patří mu budoucnost [Leonard 2003]. Roli hrálo i *organizační vakuum* vzniklé po rozpadu hnutí Marcuse Garveyho či *Moorish Science Temple*. NOI ho zaplnil a oslovil „osiřelé“ členy [Marable 2012]. Geneiva Abdo [2006] pak pokládá za primární faktor velkou meziválečnou *migraci* bývalých otroků z Jihu USA, kde jsou po občanské válce stále segregováni a terorizováni. Bývalí venkované míří, plní očekávání, do rostoucích průmyslových velkoměst Severu, nabízejících příslib práce (ocelárny, jatka) a sociálního vzestupu⁸. V novém, cizím a nepřátelském prostředí jsou však vykořeněni. Hledají novou orientaci, identitu a sociální začlenění. Zdejší křesťanské církve jim ho neposkytují, navíc odpuzují segregací. Poptávku tak uspokojí nová hnutí jako *Moorish Temple* (1913) nebo NOI, jejichž vůdci si též prošli znejistující zkušeností migrace⁹.

Světónázor NOI načrtl zakladatel Wallace D. Fard (nar. 1893) ve dvou knihách: *The Secret Ritual of the Nation of Islam* a v numerologicky pojaté *Teaching for the Lost-Found NOI in a Mathematical Way* [Marable 2012]. Vykrytalizoval pak v podání následníka, Eliji Muhammada (1897–1975)¹⁰. Učení shrnul v hlavním textu *Message to the Black Man in America* (1965), přičemž oblibu si získalo také podání v písni ministra Louise Farrakhana *A White's Man Heaven is a Black Man's Hell* (1960). Fard původně vystupoval jako Boží posel z Mekky přinášející dobré zprávy exkluzivně americkým černochoům. Později je ale za *posla* označen Elija. Poselství je mu jako v případě proroka Muhammada sesíláno postupně, většinu jeho života tak bylo neúplné. Fard namísto toho i díky svému záhadnému zmizení (1934) „povýší“ a získá *božský status*. Mluví se o něm jako o mahdím, jenž na zemi sestoupí krátce před posledním soudem, nebo jako o černém Kristu [Smith 2010].

⁸ Nedostatek nekvalifikované pracovní síly v průmyslových centrech Severu je dán i přijetím restriktivních imigračních zákonů, vedoucích k náhlému omezení přílivu migrantů ze zahraničí [Abdo 2006].

⁹ Malcolm X [1965] uvádí, že neefektivnější strategií získávání nových členů bylo čekat po nedělní mši před kostely, kam docházeli starší černoši z jihu, čerstvě přesídlení na sever. Často se stávalo, že k NOI přešla celá kongregace i s pastorem, ze kterého se pak v NOI stal ministr. Kromě toho se prý dobře „lovilo“ (*fishing*) též na akcích jiných organizací černého nacionalismu, které přitahovaly podobně smýšlející.

¹⁰ Ustavil jasnou organizační strukturu a hierarchii. Ministrovi vedoucímu chrám podléhají *supreme captains*, *captains* a *lieutenants*. Pro muže jsou určeny milice *Fruits of Islam* (FOI), pro ženy *Muslim Girls Training* (MGT), zaměřené na vaření, vedení domácnosti a výchovu dětí. Jsou nabízeny přednášky *General Civilization Class*. Pohled hnutí popularizuje i nejčtenější černošský týdeník *Muhammad Speaks*, založený Malcolmem (1960); v 70. letech dosahoval nákladu až 900 tisíc výtisků. Pro děti fungují školy *Sister Clara Muhammad School* s přísnou disciplínou a náročnými osnovami, protože NOI klade důraz na vzdělávání.

Třetí ingrediencí je *rasové učení o černé nadřazenosti*. Černoši jsou Bohem vyvolaný národ, potomci „ztraceného a znovu nalezeného islámského národa v severoamerické pustině“. Ve skutečnosti nejsou „neschopnými negry“, méněcennými potomky otroků, jak jim sugeruje bílý muž. Patří ke slavné civilizaci a starobylému kmeni Shabazz, který založil Mekku, objevil Nil a poté se ztratil, přičemž dnes se musí napojit na své privilegované kořeny a zorganizovat [Smith 2010]. Právě „X“ u jmen nových členů symbolizuje ztrátu historické paměti, nejen pravého afrického jména, které bylo nahrazeno jménem otrokáře. Symbolizuje násilné odtržení od původního jazyka, kmene, vyspělé kultury, bohaté historie, náboženství a pokročilého vědění. Právě kvůli tomuto kulturnímu vykleštění a zatajení pravé identity, kdy neznají vlastní slavnou minulost a nadřazený původ, je může bílý muž ovládat tvrzením, že jsou „nuly“ [Malcolm X 1965]. Konverze od jména zděděného po otrokáři přes „X“ („neznámý“) až po přijetí nového muslimského jména je aktem přihlášení se ke znovuobjeveným kořenům. Jde o odmítnutí podřadné sebedefinice vnucené majoritou a o její nahrazení kladným sebepojetím; o konverzi od věci-otroka k plnohodnotné a sebevědomé lidské bytosti. O vzpouru proti roli pasivní oběti, která nedokáže být subjektem dějin a aktivním tvůrcem vlastní budoucnosti. O radikální redefinici individuální identity skrze radikální redefinici historie. Proměna vědomí je pak chápána jako předpoklad proměny jednání [Daulatzoj 2012: 19].

Nadřazenost silných a dobrých černochů kontrastuje s podřadnými, mravně degenerovanými a agresivními bělochy. Ti jsou potomky i ztělesněním ďábla [Smith 2010: 84]. Jde tak o zrcadlové převrácení dominantního bílého rasismu a jeho rozšíření o sakrální dimenzi. Legenda praví [Malcolm X 1965: 183], že vědec Jáqub, vypovězený z Mekky, po staletí křížil z původních ušlechtilých černých lidí lidi hnědé, poté rudé a žluté, až nakonec vyšlechtil nejvíce zdegenerované bělochy¹¹. Ty poté vypustil, aby ztročili černou civilizaci v době, kdy běloch žil v jeskyních a chodil po čtyřech. Následuje dlouhá historie ztročování, terorizování a vykořisťování černých bílými: „Říci černochovi, že je bílý muž ďábel, znamená dotknout se jeho citlivého nervu. Možná nebude reagovat otevřeně. Když ale bude přemýšlet o svém vlastním životě, uvědomí si, kdy se vůči němu osobně běloch jako ďábel zachoval.“ Zakládající příběh NOI [Abdo 2006] je pro vykořeněné, dezorientované a diskriminované černochy z ghetta atraktivní. Rezonuje s jejich každodenní zkušeností. Srozumitelně vysvětluje jejich podřadnou pozici, dává však i naději lepší budoucnosti. Dvojnásob pak rezonuje se zkušeností trestanců, kteří pak často konvertují. Kromě toho ale odpovídá i zkušenosti historické. Malcolm se ve vězení stává vášnivým čtenářem. Dějiny otrokářství a evropského kolonialismu potvrzují správnost náboženského učení a stávají se jeho celoživotní rétorickou výbavou: „Zkuste se rozpomenout, co vám kdy udělal bílý muž dobrého? Uvědomíte si, že to není člověk, je to ďábel.“ Velmi často začíná proslov právě tím, že obecnost šokuje činy bělochů-ďáblů: „Těhotné ženy a nemocní byli bez milosti házeni přes palubu. Žraloci se tak rychle naučili plavat za otrokářskými loděmi. A byli opravdu hodně tlustí.“ Nebo oblíbená řečnická figura: „Rozhlédněte se kolem sebe. Skoro nikdo z nás není úplně černý, máme různé odstíny. Ano, proudí v nás bílá krev. Díky staletému znásilňování černošských žen“ [Malcolm X 1965].

Čtvrtým prvkem věrouky jsou představy o blížící se *apokalypse*. Rasový konflikt se celosvětově stupňuje, srážka ras je nevyhnutelná. Bílá Amerika se tak brzy zhroutí, hříšníci

¹¹ Zde je implicitně obsažena i rasová hierarchie.

zahynou a přežijí jen muslimové. Vláda bílých bude nahrazena vládou černochoů [Smith 2010]. Jak řekl Malcolm [Marable 2012: 271] ve své řeči *God's Judgment of White America* krátce po zavraždění JFK: „Muslimský svět nevznikne, dokud Bůh sám nezničí tento ďábelský západní svět. Bílý svět, hříšný svět, svět ovládaný ďábelskou rasou, která vzývá zlo a špatnost, přičemž sází na nemorálnost.“ Za páte je třeba mezitím odmítat integraci. Jak donekonečna opakoval Malcolm X: „Káva se smetanou. To jediné mám rád integrované“ [dle Haley 1965: 386]. Cílem bylo se naopak separovat budováním vlastních vzdělávacích, ekonomických a paramilitárních institucí, jež směřují k vytvoření nezávislého státu. Bezprostředním cílem má být ekonomická nezávislost: „Dokud nezískáme ekonomickou moc, nebudeme v bezpečí.“ Navazuje se na učení Noble Drewa Aliho a jeho *Moorish Science Temple*, jehož byli oba otcové zakladatelé v mládí nejspíše členy: „myslet černošsky, investovat černošsky, nakupovat černošsky“ [Smith 2010]. NOI tedy nabízí separatistický pohled na svět jako Garvey. Jeho revoluční pohled však byl sekulární. NOI přidává náboženský náboj, pozemský konflikt rámuje do metafyzických kategorií boje dobra a zla. Rasový střet je tak i střetem náboženským [srov. Marable 2012].

Pro NOI je typická přísná *etika*, „černošský puritanismus“: „Věděl jsem, že naše přísná morálka a disciplína konvertity odrazuje nejvíce. (...) Ale bílý muž chce, abychom zůstali nemorální, nečistí, nevědomí. Dokud zůstaneme v tomto stavu, budeme u něj jen žebrot a on nás bude dále snadno kontrolovat. Nikdy si nevybojujeme svobodu, spravedlnost a rovnost, dokud neuděláme něco sami se sebou“ [Malcolm X 1965: 221]. Černocho se tedy má postavit na nohy a pomoci si sám. Přísně se tak zapovídá vepřové, alkohol, cigarety, drogy, gamblerství. Ale také kino nebo tančírný. Stačit má jedno jídlo denně, stejně jako minimum spánku a krátké dovolené. Důraz je kladen na přísný denní řád a osobní disciplínu, pracovitost, askezi a spořivost. Zakazují se znečišťující mezirasové sňatky, předmanželské i mimomanželské vztahy. Rodina s dominantním mužem je klíčovou hodnotou, odrazuje se od rodinných rozepří [Smith 2010].

Co se týče rituálu, jedinou výpůjčkou z islámu je modlitba pětkrát denně. Nemodlí se ale směrem k Mekce, nýbrž Chicagu, kde žije Elija Muhammad. Hlavní kázání pak není v pátek, ale v neděli jako u křesťanů. Přitom se nesedí na zemi, ale v lavicích a zpívá se jako v kostele. Ani svatostánku se původně neříká mešita, ale chrám (*temple*). Také půst ramadánu se drží o křesťanském adventu [Leonard 2003]. Každý pak hnutí dává desátek z příjmu, vydávaný za muslimský *zakát* [Marable 2012]. Ten však v ortodoxii představuje 2,5 % z majetku [srov. Kropáček 2006]. Také eklektická věrouka kombinující prvky řady náboženství nevychází z islámu, ke kterému se hlásí, a je s ním dokonce v ostrém rozporu. Označit Farda za božskou bytost totiž znamená narušit přísný monoteismus a jedinstvo Alláha (tzv. přidružování k Bohu, *širk*) a prohlásit Eliju za proroka znamená popřít islámské učení o Muhammadovi jako „pečetí proroků“, jíž se série proroctví navždy uzavírá. Běloši také mohou být jen těžko méněcenní a černoši naopak Bohem vyvolení. Lidé jsou si totiž před Bohem rovni [Smith 2010]. Konečně, NOI nevěří ani v posmrtné peklo a ráj. Černoši již mají své peklo na zemi, v USA. Zatímco běloši si mezitím užívají ráj [Marable 2012].

NOI sice neměl s islámem mnoho společného¹², ale přesto ho ve Spojených státech až do druhé poloviny 20. století pro stále vystrašenější veřejnost reprezentoval. Měl i monopol

¹² Marable [2012: 118–119] nabízí paralely s šíismem. Vůdce se též rekrutuje z rodiny a potomků proroka Eliji. Elija je zároveň po vzoru imámů neomylným prostředníkem mezi lidmi a zmizelým W. D. Fardem.

na výklad islámu mezi černochoy. V Americe totiž o islámu téměř nikdo nic neví, neumí arabsky, nedokáže si přečíst Korán. Islámský svět se ještě zdá být daleko. Výraznější imigrace z muslimských zemí začíná až po roce 1965. Pomýlené věrouce tak nemá kdo čelit, výraznější opozice může přijít jen zevnitř [Abdo 2006]. Konverze Malcolma k ortodoxii [1964] a odmítnutí rasismu byla způsobena přátelstvím se synem Eliji, Wallaceem Muhammadem¹³. Ten umí jako jeden z mála arabsky, studuje Korán. Roli snad sehrálo i hnutí ahmádíja [Smith 2010], zahraniční cesty, styky s profesorem Shawarbim nebo arabští studenti [Malcolm X 1965]. Zásadní však bylo prohlubující se zklamání z Eliji (aféra nemanželských dětí) a spor s vedením NOI, zainteresovaným na zisku a moci [Marable 2012].

Pouť do Mekky, vydávaná Malcolmem za zlom, přišla až po odchodu z NOI (8. březen 1964) a jeho představu o ortodoxii spíše jen konkretizovala [Marable 2012]. Malcolm z hadže kritizuje rituál i teologii NOI a propaguje sunnitský islám. Zdůrazňuje stud; jako bývalý ministr NOI se nedokáže omýt a pomodlit, nerozumí slovu arabsky. Především ale vyzdvihuje potenciál islámu napravit pokřivené mezilidské vztahy doma ve Spojených státech. Nabádá totiž k všelidskému bratrství. Bůh je tvůrcem nás všech, existence každého je výsledkem téhož Boha, lidstvo je jednotné [Malcolm X 1965: 338]. Islám prý vede k třídní solidaritě: „Islám přivádí k jednotě lidi různých ras a tříd.“ Podobně také v tomto výroku: „Každý sdílí to, co má. Ti, kdo mají, sdílí s těmi, kdo nemají. Ti, co vědí, učí ty, co nevědí“ [z diáře, dle Marable 2012: 309]. Pro Malcolma ale byla klíčová rasa: „Největším zlem na zemi je pro mě rasismus. Neschopnost Božích stvoření žít ve vzájemné jednotě, zvláště na Západě.“ V „dopisech z Mekky“ píše: „Barvoslepost muslimské náboženské společnosti a barvoslepost muslimské lidské společnosti. Tyto dva vlivy každým dnem stále více narušovaly můj dosavadní způsob myšlení.“ Typické jsou pak různé obměny vyjádření: „Byly tam desetitisíce poutníků z celého světa. Byly všech barev, od modrookých blondáků po černé Afričany. Ale všichni jsme se účastnili téhož rituálu. Ukazující tak ducha jednoty a bratrství, o němž jsem se díky svým zkušenostem z Ameriky domníval, že mezi bílými a barevnými není možný“ [Malcolm X 1965: 339, 340].

Politika: Od separatismu a „islamizace zdola“ k integraci a internacionalizaci

Všichni negři v Americe jsou naštvaní. A já jsem ten nejnaštvanější.

Malcolm X¹⁴

Bílý muž neví, co vlastně chce. Když naši předci-otroci hovořili o integraci, za trest je věšeli. Když dnes mluvíme o separaci, tak z nás dělají „učitele nenávisti“ a „fašisty“.

Malcolm X¹⁵

Islám uznává všechny za součást jedné lidské rodiny. Malcolm proto propaguje konverzi bílých Američanů jako řešení rasismu Spojených států [Marable 2012]. Jak píše v dopise z Mekky: „Amerika potřebuje porozumět islámu, protože jde o náboženství, které ze

A tato komunikace v čase trvá. NOI je pronásledovaná menšinou, přesvědčenou o zkorumpovanosti autorit majorit.

¹³ Po otcově smrti v roce 1975 hnutí radikálně zreformuje směrem k ortodoxii.

¹⁴ Podle Haley [1965: 386].

¹⁵ Malcolm X [1965: 241].

společností vymazává rasový problém. (...) Bílý postoj byl islámem odstraněn z myslí bělochů.“ A dále: „Kdyby bílí Američané uznali jednotu Boha, potom by snad uznali i jednotu lidstva. A přestali by konečně soudit a ubližovat druhým kvůli jejich odlišné barvě.“ Islám se mu ke konci života zdá být univerzálním řešením pozemských problémů, přičemž jeho argumenty a formulace poněkud připomínají rétoriku Muslimského bratrstva: „Jediné opravdové řešení pro svět je dnes vláda vedená pravým náboženstvím“ [Malcolm X 1965: 340–341, 369]. Na Alabamské univerzitě (3. 2. 1965) pak prohlásil: „Elija věří, že Bůh přijde a věci urovná. Já ale neholdám sedět a čekat na příchod Boha. Věřím v náboženství, které obsahuje návod k politickému, ekonomickému a sociálnímu jednání s cílem vytvořit pozemský ráj, kde budeme čekat na ráj posmrtný.“ Nakonec se Malcolm snaží překlenout veškeré bariéry rozdělující hnutí proti rasismu. Nejen rasa či národnost, daná příslušností k národním státům, ale ani náboženství nesmí rozdělovat: všichni se modlíme k témuž Bohu, přičemž islám uznává židovské i křesťanské proroky [Marable 2012: 410–411].

Tento univerzalizmus kontrastuje s náboženským i politickým postojem NOI. Dlouhodobá kritičnost Malcolma X, vedoucí k odchodu z NOI, měla náboženské i politické důvody. Tomu odpovídá založení dvou samostatných, a dokonce dosti rozkmitřených organizací: náboženské a politické. Malcolm v Harlemu zakládá *Muslim Mosque, Incorporation* (březen 1964) z bývalých věřících NOI z nižší vrstvy. Napojuje ji na světový islám, kde získává uznání (Al-Azhar, Muslim World League). Plánuje vytvořit celonárodní síť mešit, šířit ortodoxii a konkurovat dominujícímu pojetí NOI, který proti němu vyhlásí „džihád“. Poté zakládá panafricanismem inspirované, sekulární a politické hnutí *Organization of Afro-American Unity* (OAAU; květen 1964). Tam zve spektrum středostavovských aktivistů a hodlá spolupracovat též s bělochy či křesťany [Marable 2012].

Malcolma totiž zarážely v NOI nekonzistence, ze kterých hledal cestu ven. NOI byl pohlčován vnitřními aférami, obracel se dovnitř, vedení se bálo zapojit do černošského hnutí a zajímalo se hlavně o byznys. Ale Malcolm se obracel k vnějšmu světu, stále více se zajímal o pozemské problémy. Stával se celebritou, mluvil do médií, řečnil v kostelech a na univerzitách. Zapojoval se do hnutí za občanská práva, seznamoval se s jeho vůdci (poprvé pozván roku 1961 do *Working Committee of Unity for Action*). NOI čekal, že rasový problém vyřeší apokalypsa a Bůh. Malcolm chtěl akci tady a teď [Marable 2012]. Stále více se i podle svých slov posouval od náboženského kazatele k sociálnímu a politickému aktivistovi za práva černochů, který se k víře téměř nevyjadřuje [Malcolm X 1965]. Logické rozpory se týkaly snah o mezináboženský dialog a spolupráci s křesťanskými kongregacemi a naopak přetrvávající rétorikou nesnášenlivosti v duchu „křesťanství je ďábelské, Amerika je ďábelská“. Balancování mezi občasným přitakáním integraci (silicí názor) a naopak řečmi o segregaci (NOI). Rostoucím aktivismem jeho Mešity č. 7 a apolitičností NOI, který aktivismus a spolupráci s lidskoprávním hnutím zakazuje. Nebo velikášských proslavů o obraně černochů před bílým ďáblem a neschopností se být jen slovně ohradit proti policejní brutalitě v Los Angeles, jež vedla k smrti sedmi členů NOI (1962). Nebo ostudnou spolupráci NOI s KKK i *American Nazi Party*, kteří na Jihu lynčují, zatímco si s nimi Malcolm potřásá rukama [Marable 2012].

Celé 20. století v afroamerické politice vystupují dva protichůdné tábory reagující na segregaci a diskriminaci. *Separatisté* chtějí stávající segregace využít a maximálně se od bílé společnosti oddělit vytvořením vlastních institucí (např. Marcus Garvey, Moorish Temple, NOI), v radikální podobě i vyhlášením nezávislého státu (USA, Afrika). Liberální

reformátoři naopak věří v *integraci*. Oba tábory však usilují o rovnoprávnost, o důstojnost, o pozvednutí afroamerických komunit [Marable 2012]. Sympatie černochoů se mezi tábory přelévají podle toho, nakolik realisticky se za stávající situace jeví jejich programy. Pokud se integrace daří, separatisté oslabují [Hlaváčová 2008; Daulatzai 2012]¹⁶ a naopak. Expanze členů NOI mezi lety 1953 (1200 členů) a 1961 (50–75 tisíc), kdy se přidávají i kvalifikovaní černí dělníci a střední vrstva, je reakcí na sílící bílý jižanský konzervatismus blokující integraci. Ta je opět viděna jako iluzorní sen. Politika USA není důvěryhodná, ztrácí legitimitu: nic se nezlepšilo a nic se ani nezlepší, NOI má pravdu, řešením je separace [Marable 2012]¹⁷.

Malcolm byl v NOI zpočátku separatista. Postupně se ale vyvíjel a po odchodu z NOI se hlásil k integraci. Původně ji však pokládal za eufemismus pro vykořisťování černých mužů a míchání krve znásilňováním černých žen. Za odstrašující příklad pomýlených snah o integraci pokládal osud německých Židů. Ačkoliv představovaly úspěšnou a asimilovanou elitu Německa, antisemitismus je stejně dohonil a skončili v plynových komorách. Malcolm naopak založení státu Izrael s vlastní armádou a ekonomikou pokládal za inspirativní reakci na diskriminaci. Dosavadní iluzorní snahy integrovat se do bílé Ameriky totiž přinesly jen degeneraci. Malcolm se zde vymezuje vůči *křesťanství*¹⁸. Černoch je sice nejzbožnější Američan, nedává mu to ale důstojnost. Kostely jsou segregované, do bílých nesmí. Křesťanství odvrací pozornost od utrpení tohoto světa a zaměřuje ji na onen svět. Nabádá trpělivě snášet krutosti bělochů, milovat nepřítel a odpouštět. Slibuje Ráj, na který se má čekat, zatímco běloch si Ráje užívá již nyní. Má poslouchat bílé autority, mluvit pravdu, ochotně se jim vyzpovídat. Křesťanství je tak nástroj rasové dominance, nikoliv integrace. Ke kariéře pomohlo jen černým pastorům, kolaborantům bílé Ameriky. Sdílejí stejné zájmy a jsou to oni, kdo masu černochoů kontrolují a uklidňují [Malcolm X 1965: 277, 313].

Optikou separatismu tak Malcolm X černochoy rozděloval na „field negro“ a „house negro“. Ty s oblibou tituloval „Uncle Tom“ a deklasoval je tvrzením, že nechali mozek v Africe. Slepě jako ovce se ztotožňují s bílou Amerikou; mluví o „naší vládě“, „našem námořnictvu“, „našich kosmonautech“. Jsou to nástupci „ochočených“ otroků, kteří žili v pánově domě, nosili jeho obnošené šaty, dojídali zbytky jeho jídla a strachovali se o jeho zdraví, když trochu zakašlal. Dnes jde o zrádce z černé buržoazie zasazující se o integraci (například M. L. King nebo A. Haley) a o propagaci nenásilí: „Hlavně trpět nenásilně.“ Bílý muž je rozdělil, aby je ovládl: nechává je vzájemně soupeřit o svou přízeň. Jsou na něm závislí, udělají proto cokoliv. Nechali se proto kooptovat, udělat ze sebe „mluvčí“ černochoů. Výměnou za privilegia pomáhají uklidňovat a kontrolovat masu „field negro“, namísto

¹⁶ NOI [Marable 2012: 216] reagoval opožděně na růst černošských sympatií k hnutí za občanská práva. Snažil se adaptovat na novou situaci vydáním manifestu *What the Muslims Want* (1962). Kromě náboženské svobody, konce policejní brutality a propuštění věřících z věznic nově požaduje také dočasnou integraci: „Dokud nám nebude umožněno založit vlastní stát, požadujeme nejen rovnost před zákonem v souladu s americkými zákony, ale také rovné pracovní příležitosti. A to hned teď!“

¹⁷ Podobným mechanismem na individuální úrovni vysvětluje Malcolm X [1965] konverze vzdělaných černochoů ze střední vrstvy. Díky profesi jsou nejvíce integrováni, v největším kontaktu s majoritou. Zakouší pak ale i nejčastěji ponižování a diskriminaci, ačkoliv se nejvíce snaží „zapadnout“. Dojde jim trpělivost, jsou frustrováni, vidí, že tudy cesta nevede. A důstojnost hledají jinde. Pokud jde o statistiky, počet členů se prý po jeho příchodu zvýšil ze 400 na 40 000. Vydává to primárně za výsledek misijní práce NOI pod jeho vedením.

¹⁸ Křesťanství se mezi otroky šířilo velmi rychle po založení *Society for the Propagation of the Gospel* (1701). Církve byly přísně segregované a ospravedlňovaly otrokářství [Hlaváčová 2008].

aby se revolučně postavili do jejich čela (podle Malcolm X: *The House Negro and the Field Negro* 1963). Malcolm je proto již ve svém prvním velkém projevu na univerzitní půdě (Howard University, 1961) přirovnal k domorodé elitě kolaborující s evropskou koloniální správou v Africe, čímž anticipoval postkoloniální autory jako Frantz Fanon [*Marable* 2012: 187].

Protějškem je pak rozdělení na „lišky“ a „vlky“ mezi bílými Američany. Liškami jsou liberálové ze Severu verbálně slibující integraci, žádající však čas a trpělivost. Uchlácholený černoch pak nevyvíjí tlak. Malcolm má radši vlky. Konzervativci z Jihu nesnáší černochy úplně stejně jako liberálové, svůj rasismus však netají a integraci odmítají otevřeně [*Malcolm X* 1965]. Lišky jsou nebezpečnější: „Rozdíl je jen v tom, že liška se na vás bude předtím, než vás sežere, hezky usmívat“ [*Marable* 2012: 280]. Prizmatem této logiky ohočený „domácí černoch“ a bílé „lišky“ spolupracují. Avšak Malcolm jako „field negro“ [*Marable* 2012: 150, 199–202] ostudně spolupracoval s „vlky“: KKK (1961) a *American Nazi Party* (od 1961). S těmi sdílel cíl v podobě totální rasové segregace. S KKK jedná NOI tajně v Atlantě. KKK má pomoci s nákupem pozemků na jihu USA, kde by založili separovanou domovinu. S nacisty spolupracuje veřejně, jsou hosty na sjezdech NOI, kde jejich šéf George Lincoln Rockwell pronáší zdravice (1962): „Víte, že vás nazýváme negry. Ale není lepší čestný bílý muž, který vám to říká do očí, než ti, co to říkají za vašimi zády? (...) Elija Muhammad je černý suprematista, já jsem bílý suprematista: to ale nutně neznamená, že se musíme vzájemně pozabíjet. (...) Má pravdu – separace, nebo smrt!“

Kromě křesťanství, líčeného v intencích Marxova „opia lidstva“, je podle Malcolma druhým způsobem, jak běloch udržuje černocha v podřízeném postavení (*brainwashing*), zahrnutí do závislostí poskytujících dočasný únik před realitou. Což rezonuje s Marxovým „lumpenproletariátem“. Alkohol, drogy a hazardní hry umožní zapomenout. Úlevná „narkóza“ se financuje z kriminality a prostituce. Výsledkem jsou nemoci a dezorganizace komunit neschopných pochopit svou třídní situaci. Malcolm se vymezuje vůči zločincům, k nimž sám kdysi patřil. Kazí mládež. Představují atraktivní vzory, kvůli kterým se opouští školy i práce. Rodiče se celý život bezúspěšně pachtili. Nebo to vzdali a jsou neinspirativní trosky. Kriminálníci oproti tomu mají peníze, zajímavé oblečení, neuznávají autority ani vnitřní zábrany [*Malcolm X* 1965]. NOI se komunity naopak snaží pozvednout skrze islám. Jde tak o „islamizaci zdola“ [*Hlaváčová* 2008]. NOI sem přináší morálku, disciplínu a kladné sebepojetí [*Hasan* 2002]. Nabízí několikastupňovou terapii. Nejprve si dotyčný musí uvědomit svou závislost. Poté musí pochopit skutečný důvod své závislosti: útlak bílého muže, jenž ho srazil na společenské dno. Musí pochopit, že nebojuje jen s osobní závislostí. Jde o víc, svádí i bitvu s bílou dominancí. Bratři z organizace při tom pomáhají, nosí jídlo a povzbuzují. Poněvadž se jedná vesměs o bývalé narkomany a recidivující, dokáží se do situace vcítit. Navíc je jejich povzbuzování důvěryhodné. Jsou vzorem ukazujícím, že se závislosti lze zbavit, začít tak nový život a získat sebeúctu. Poté NOI poskytne každodenní řád, aktivismus a vzdělávání zabere volný čas [*Malcolm X* 1965]. Hnutí také pomáhá hledat práci i partnera. Recidivě brání i přísná pravidla vylučující chybující členy; temnější stránkou je hrozba násilí ze strany paramilicí FOI [*Marable* 2012].

Podobně je NOI úspěšný při resocializaci vězňů. Zakladatelé hnutí i Malcolm X prostředí znají, byli také vězňeni. Vězňům rozumí. Ti je zase pokládají za důvěryhodné. Trestanci jsou izolováni od gangu, bývalé rodiny i svodů komunity. Mají čas číst a studovat. O samotě zpytují svědomí, prochází životní krizí a trpí depresí. Zároveň jsou zranitelní

bílými dozorcí, jako diskriminaci chápou i samotné odsouzení. Hledají tak novou identitu, touží začít nový život. Misijní činnost NOI se proto vždy obracela na vězně. Pouhá skutečnost, že vězni někdo zvnějšku věnuje Korán nebo modlitební kobereček, představuje psychickou a morální podporu. Je vzkazem, že o mě má stále někdo zájem, že na mě společnost nezanevřela. Vězni-muslimové pak také vybočují příkladným chováním, což ostatním imponuje. A vede k zájmu o jejich víru. Po propuštění na svobodu navíc NOI radí, aby se nevraceli do původních čtvrtí, ke starým přátelům. A pomáhá s přípravou na pracovní pohovor nebo daruje vhodné oblečení [Hasan 2002]. Islám má v podání NOI potenciál reformovat jednotlivce i komunity. Mezi černochoy se popularizuje jako věc osobního pokroku i vzestupu černošských čtvrtí [Smith 2010].

Násilí: Volební urny, nebo kulky

Bílí Američané by měli být rádi, že černochoy mobilizuje Martin Luther King. Protože daleko radikálnější síly čekají, že převezmou iniciativu, pokud King neuspěje.
Malcolm¹⁹

Rasistická společnost nemůže jinak než vést rasistické války. Předpoklady řídící chování doma jsou stejnými předpoklady, kterými se řídí i chování v zahraničí. To ví každý americký negr, protože to byl on, kdo se po americkém indiánovi stal prvním „vietkongem“. Nás bombardovali jako první. Jak pak mohu věřit jedinému vašemu slovu? A co vám dává právo žádat mě, abych pro vás šel na smrt?
James Baldwin²⁰

Bílá majorita však NOI sledovala s rostoucími obavami a spojovala ho především s násilím. Policie Malcolma vyhodnotila jako „bezpečnostní hrozbu“ již ve vězení a od konverze k islámu ho sledovala. Média po jeho smrti zdůrazňovala tezi: „kázal násilí, skončil násilně.“ Jak shrnul Time: „Byl pasák, feťák a zloděj. Nestydatý demagog. Jeho evangeliem byla nenávisť“ [Marable 2012: 455]. Od Malcolma se kvůli pověsti militanta často distancovali také aktivisté z hnutí za občanská práva. Jak zdůraznil Haley: „Pro umírněné černošské organizace byl příliš militantní. A pro ty skutečně militantní zase příliš umírněný. To ho dostávalo do izolace“ [1965: 427]. Malcolm se násilí jako prostředku dosahování politických cílů nikdy nezřekl. Jakkoli se neustále a zásadně vyvíjely jeho náboženské i politické vize, násilí bylo konstantou. Vystupovalo jako zdůrazňovaná eventualita, pokud selžou ostatní metody. Avšak vždy zůstávalo na rovině rétoriky. Ve formě efektivních verbálních výhrůžek, kterými vytvářel a udržoval tlak. Zároveň vystupoval proti násilí páchanému Spojenými státy ve světě v éře stupňující se studené války (Vietnam, Kuba, podpora diktatur).

Malcolm X skutečně nejprve získal renomé lokálního vůdce schopného rozpoutat protest černochoů Harlemu a jediného, kdo je schopen ho zase rozpustit. Zorganizoval totiž úspěšný protest poté, co newyorská policie (NYPD) zranila člena NOI a krvácejícího ho nechávala bez lékařské péče (tzv. Hinton Beating, 1957). Na spekulace o své autoritě poté Malcolm X rád odpovídal, že ještě neví, zda je toho prvního opravdu schopen. A zda by pak

¹⁹ Podle Haley [1965: 427].

²⁰ Podle Daulatzai [2012: 1].

vůbec chtěl to druhé [Marable 2012]. Celonárodně se záhy uvedl v televizním dokumentu *The Hate That Hate Produced* (1959). V tomto příběhu černoši prošli staletými otroctví a následné rasové diskriminace. Vyvinuli si pak vlastní verzi rasové nenávisti v podání NOI. Amerika byla zděšená. Mluví se o „černé nadřazenosti“, „černém fašismu“, „učite-
lích nenávisti“, „protikřesťanských sektářích“. Malcolm X se ale domníval, že jen řekl, co si většina černochů – uvyklá na taktiku přetvářky – stejně myslí: „Bílý muž se má natolik rád, že je upřímně zděšen, když zjistí, že ho jeho oběti zase tak nezbožňují. A nesdílejí jeho sebeoslavný obraz“ [Malcolm X 1965: 239]²¹.

Malcolm vždy rámoval boj amerických černochů jako součást celosvětového odporu utlačovaných národů třetího světa proti rasismu, zotročování a bílé dominanci. Jde o vzpouru proti témuž politickému útlaku bílé elity, témuž ekonomickému koloniálnímu vykořisťování, témuž rasismu, jímž je ospravedlňován, a témuž imperialismu používajícímu brutální násilí, kterým je udržován v chodu. Také američtí černoši si musí nejprve vybojovat lidská práva. Teprve poté, co budou uznáni za lidské bytosti, má smysl bojovat za práva občanská a uznání za rovnocenné občany. Boj o lidská práva umožňuje poskytnutí pomoci od jiných států, jejichž tlak v boji za občanská práva by byl vměšováním do vnitřních záležitostí USA. Přitom postupně opustil pojetí NOI a nabídl vlastní sekulární verzi apokalypsy bližší Marxovi: „Věřím, že dojde ke střetu Východu a Západu. Věřím, že se nakonec střetnou utlačovaní a utlačovatelé. Věřím, že dojde ke střetu těch, kdo si přejí svobodu, spravedlnost a rovnost pro všechny, s těmi, kdo chtějí pokračování systému vykořisťování. Ale nebude to střet založený na barvě kůže, jak káže Elija“ [Toronto TV, 19. 1. 1965, dle Marable 2012: 407].

Malcolm se vztahoval k Bandungské konferenci (1955). Hnutí nezúčastněných zemí – z poloviny muslimských – odmítalo vnucovanou volbu mezi USA a SSSR. Hledalo nezávislost a odmítalo bílou nadřazenost. Spojené státy byly kritizované, že pod rouškou anti-komunismu podporují evropský kolonialismus. Mluví o svobodě, ale budují impérium ve světě a doma utlačují černochoy. Třetí svět se probouzel, sílil, dekolonizoval. Jeho optimismus a euforie byla pro americké černochoy vzpruhou a inspirací. Malcolm propagoval panafricanismus i panislamicismus. Afroameričané měli patřit k budoucím vítězům. Napojení na progresivní Kubu, Egypt či Afriku přinášelo sebevědomí. V této optice již nebyli slabou lokální minoritou (v USA), ale součástí silné globální majority na vzestupu.

Spojitosť rasového boje v USA s protikoloniálním bojem ve světě však původně viděly všechny hlavní afroamerické organizace, nešlo o nic originálního. *National Association for the Advancement of Colored People, The National Council of Negro Women, The March on Washington Movement, The National Urban League* i *National Negro Congress* zdůrazňovaly, že sdílí stejný rasový útlak i tentýž odpor. S vyostřováním studené války se však hlavní proud přiklonil k podpoře americké zahraniční politiky. Americká vláda potřebuje k vítězství klid doma a také potřebuje získat „srdce a mysl“ obyvatel třetího světa zdůrazněním, že rasový problém je vyřešen – a Spojené státy jsou tedy férovou zemí hodnou následování. Malcolm naopak spolu s levicí zdůrazňoval globální pohled, hnutí tak bylo rozděleno [Daulatzai 2012].

Malcolm X americkým černochům převyprávěl jejich konflikt se zasazením do globálního kontextu: s ostatními národy Afriky, Asie a Latinské Ameriky sdílí společnou historii

²¹ Analogií je 11. září 2001 a údiv: „Proč nás tak nenávidí?“

zotročování, identitu obětí, nepřítele, boj a konečně i společnou taktiku vedení boje, a to včetně násilí. Protikoloniální boj bez násilí vesměs nešlo vybojovat: „Francouzské Alžírsko bylo policejní stát. Jakékoliv okupované území je policejním státem – a tím je i Harlem. Harlem je policejním státem, policie v Harlemu se chová jako okupační armáda. Podmínky okupace přinutily Alžířany uchýlit se k taktice terorismu, bez něhož by opici ze zad nese-trásli. Úplně stejné podmínky ale dnes převažují v každé afroamerické komunitě.“ Americký imperialismus, zotročující národy ve světě, je jen výhonkem bílého amerického rasismu po staletí namířeného proti černochům doma. Jeden boj pak nelze vyhrát bez úspěšného vybojování toho druhého. Boj proti segregaci a diskriminaci černochů v USA je tak zároveň bojem proti americkému militarismu a imperialismu ve světě [Daulatzai 2012: 43]. To Malcolm X zdůraznil v přelomové řeči *Message to the Grassroots* (10. 11. 1963), ve které již neodkazuje na náboženský střet bílých křesťanů a černých muslimů v podání NOI, ale ostře se vymezuje i vůči nenásilí M. L. Kinga („I have a dream“) a pochodu na Washington. Namísto separace či integrace požaduje revoluci: „Lidé pochopili, že sdílí jednoho a téhož nepřítele – ten samý, co je utlačuje v Keni, je vykořisťuje v Kongu, v Pákistánu, v Indii nebo Jihoafrické republice. Je to ten samý, co nás utlačuje v Detroitu, New Yorku nebo Kalifornii.“ Černoši jsou vyzýváni k násilnému boji za svobodu a demokracii proti Japoncům, Němcům, Korejcům, Vietnamcům. Násilný boj za vlastní svobodu je jim ale zakazován. Jenže jak říká: „V naší knize, Koránu, není nic o tom, že máme trpět mírumilovně. Naše náboženství nás učí by inteligentní. Učí mírumilovnosti, zdvořilosti, poslušnosti zákonům, respektu k druhým lidem. Ale pokud na vás někdo vztáhne ruku, pošlete ho na hřbitov. Je to dobré náboženství.“ Stejně jako Velká francouzská revoluce, americká revoluce či africké revoluce za nezávislost násilná bude i ta v tehdejších USA: „Revoluce nejsou nikdy mírumilovné, láskyplné, nenásilné. Nesnesou kompromisy. Jsou zničující a krvavé.“ Revolučnost [Marable 2012] netkvěla jen v požadavku násilí, ale i přerozdělení moci a majetku v USA (reparace za otroctví).

Malcolm X donekonečna opakuje, že policie v Harlemu se chová jako okupační armáda ve své kolonii, kde tyranizuje domorodce: „Amerika se pro 20 milionů černochů stala policejním státem.“ Rasistický NYPD je prý „nacistickým gestapem“. Segregovaní černoši v USA jsou na tom podobně jako černoši v apartheidu Jihoafrické republiky: „Černoši jsou v Americe jako ve vězení.“ Odtud také oblíbená figura proslavů: „Když jsem byl ve vězení... vlastně jsem stále ve vězení, již čtyři sta let.“ Afroamerická elita prý není nic jiného než parta kolaborantů s okupantem. Tato interpretace reality Spojených států, nikoliv interpretace náboženství pak ospravedlňuje násilí. Vyloží ho jako sebeobranu utlačovaných, kteří mají právo se bránit: „Je zločin učít člověka, aby se nebránil, pokud je permanentně obětí brutálních útoků. Je legální vlastnit pistoli či pušku. A pokud vás kouše pes, je vašim právem psa zastřelit“ [cit. dle Marable 2012: 298].

Když Malcolm nárokuje právo černochů legitimně se uchýlit k násilí, upozorňuje také na „dvojí metr“ a logické rozpory týkající se dominantního amerického postoje. Vlastně tvrdí, že nechce nic jiného, než je v americké kultuře, zákonech i politice akceptované. Jeho požadavky jsou tak hluboce „americké“. Jestliže [Malcolm X 1965] mají běloši doma spoustu zbraní, je to v nejlepším pořádku. Ústava jim dává právo držet zbraně a bránit své domovy i životy. Ale pokud američtí černoši začnou jen mluvit o tom, že si na svou ochranu také pořídí zbraně a založí střelecké kluby po vzoru bílých, je to skandál. Malcolm poukazuje také na tento oblíbený rozpor (New York, 1963): „Pokud není násilí v pořádku

v Americe, pak není v pořádku ani v zahraničí. Pokud není v pořádku užít násilí k obraně černých žen, černých dětí a černých mužů, potom není ani v pořádku povolat nás do armády k tomu, abychom násilí páchali v zahraničí při obraně Ameriky. A pokud by naopak bylo v pořádku povolat nás do armády a cvičit nás v násilí pro obranu Ameriky, potom musí být také v pořádku, pokud vy nebo já uděláme cokoli, co bude potřebné, pro obranu svých lidí zde v této zemi“ [*www.malcolmx.com*]. Malcolm tak byl sice odsuzován za snahy legitimizovat násilí, jako například (1962): „Smrt je cena za svobodu. Pokud nejste ochotni za svobodu zemřít, vypusťte toto slovo ze svého slovníku.“ Jenže vrcholní američtí politici hovořili naprosto stejně. Třeba republikánský prezidentský kandidát Barry Goldwater (1964): „Extremismus při obraně svobody není neřestí. A mírnost při usilování o spravedlnost není ctností“ [*Marable 2012: 213*].

Vše byla ale vždy jen rétorika²². Většinu času Malcolm věnuje nenásilným způsobům vedení konfliktu. Snaží se konflikt internacionalizovat, vytvořit mezinárodní tlak na Spojené státy. Chce využít spojenectví s nově nezávislými státy a jejich vůdci k tomu, aby rasovou segregaci a diskriminaci v USA předložili do OSN, tam projednali a odsoudili. Podobně jako v případě apartheidu JAR. Proto podniká rozsáhlé zahraniční cesty (1959, dvakrát v r. 1964), s vůdci třetího světa se setkává také ve Spojených státech, často při příležitosti jednání OSN v New Yorku. Je akreditován například na konferenci Organizace africké jednoty (OAU) v Káhiře (1964), která přijímá rezoluci uznávající snahy USA zajistit základní práva černochů schválením *Civil Rights Act*, nicméně zároveň konstatuje „hluboké znepokojení pokračujícími projevy rasové bigotnosti a útlaku černých občanů ve Spojených státech“ [dle *Daulatzai 2012: 40*]. Podobnou mezinárodní ostudou bylo, když Malcolm přesvědčil keňský parlament schválit rezoluci podporující boj Afroameričanů za svá práva [*Marable 2012*].

Malcolm nikdy nezřizoval milice. Naopak zakládá OAAU, která se hlásí k Prohlášení nezávislosti a Ústavě Spojených států. Principy USA jsou ideálem, jenž se musí uvést do praxe. Malcolm chce pro černochoy rovnoprávnost, jakou si svého času vydobily jiné diskriminované skupiny (Irové, Italové, židé). Požaduje zastoupení na všech úrovních politiky i ekonomiky USA. Nikoliv separaci. Stále existuje jistá šance vybojovat si práva a pozice nenásilně. Tedy v rámci pravidel ústavního systému [*Marable 2012*]. Cílem tak má být integrace, v žádném případě však asimilace: „Fyzicky můžeme jakožto Afroameričané zůstat v Americe a bojovat zde za naše ústavní práva. Ale filozoficky a kulturně se jakožto Afroameričané zoufale potřebujeme ‚vrátit‘ do Afriky – a rozvinout spolupráci v rámci panafricanismu“ [*Malcolm X 1965: 350*].

Balancování mezi násilnými a nenásilnými taktikami vystihuje klíčová řeč *The Ballot or the Bullet* (3. dubna 1964). Revoluční násilí již prý není nevyhnutelné, jakkoliv je stále dosti pravděpodobné. Náboženské rozdíly mezi černochoy mají ustoupit do pozadí, důležitá je jednota. Vláda musí černochoům garantovat volební právo, umožnit jim registraci. Černoši se pak mají sjednotit do voličského bloku. O ten by se obě politické strany ucházely jako o rozhodující jazýček na vahách, protože bílý elektorát je též rozdělen. Strany by poté byly

²² Výraznou výjimkou je násilí černochů namířené proti jiným černochům. Malcolm X přehlížel násilí FOI vůči členům, kteří se odchyli od pravidel nebo byli vyloučeni. Podobně brutálně později soupeři FOI a příznivci Malcolma X. Navzdory rétorice si netroufnou na bílou policii či rasisty, konflikt je válkou zneprátených frakcí.

nuceny začít brát zájmy a problémy afroamerických komunit vážně. Druhým nenásilným kanálem má být vznik vlivné a jednotné černošské lobby. Farmáři či lékaři mají organizace hájící jejich zájmy. Vláda pak zřizuje specializované resorty řešící jejich problémy. Jedinou zájmovou skupinou bez vlastní lobby jsou dosud černoši. Alternativou je ale skutečně exploze násilí: „Tento měsíc to budou molotovy, příští měsíc ruční granáty a nakonec ještě něco daleko horšího.“ Afroameričané jsou totiž frustrovaní. Vysoká očekávání vkládaná do hnutí za občanská práva plodí hlubokou deziluzi. Integrace a rovnoprávnost stále nepřichází, slíbené zákony Kongres blokuje kvůli jižanským poslancům. Sílí přesvědčení, že by je prezident Johnson stejně nepodepsal nebo by bylo sabotováno jejich naplňování v praxi. Nenásilně to nejde, černoši začínají akceptovat násilí jako řešení v duchu americké revoluce: Svoboda, nebo smrt! Malcolm tak před násilím spíše neustále varuje. Alternativou nenásilného konfliktu a volebních uren jsou kulky a eskalace násilí. Umírnění černošští vůdci prý mohou ztratit vliv na radikalizované masy. Až propukne násilí, kontrolu ztratí zcela a nedokáže ho zastavit.

Kromě rasové diskriminace ale spatřuje kořeny extremismu také v třídním postavení: „Není zapotřebí nikoho, aby podněcoval sociologický dynamit, který se napájí z nezaměstnanosti, špatného bydlení a chabého vzdělání převládajícího v ghettech. Tyto explozivní kriminální podmínky jsou přítomné již dlouho. Explodují samy od sebe, nepotřebují pobízet“ [Malcolm X 1965: 366]. K radikalizaci však patrně výrazně napomohly i státní represe, zejména brutalita rasistické bílé policie. Kritika vlády byla v éře stupňující se studené války jednoduše odmítána jako „komunistická“ [Daulatzai 2012]. Například *California Senate Fact-Finding Committee on Un-American Activities* (1961) konstatuje, že NOI se podobá komunistům, se kterými má mít styky. Prý usiluje o destabilizaci a násilné svržení vlády. Napětí vrcholí, když policie v Los Angeles vtrhne do mešity a zastřelí sedm neozbrojených členů NOI. Také NYPD na druhé straně USA pokládá celé hnutí za občanská práva za partu podezřelých komunistů a provádí masivní sledovací operace včetně nasazení špiónů a odposlechů. Policista Gerry Fulcher měl přiděleného právě Malcolma X. Bílý rasista z Harlemu bral svou práci nejprve vážně. Díky špehování ale rychle vystřízlivěl, je zklamán a od policie nakonec odchází: „Co je protizákonného na tom, že chce někdo práci, lepší vzdělání, hlas v politice a konec rasismu?“ Také FBI nejspíše přecenila nenávisť a radikalitu NOI, spočívající v nekompromisní teologii, ne činech. Kromě dohledu usiluje o využití vnitřního napětí k rozkladu hnutí. Malcolm X poté stále opakuje věty jako: „KKK jen vyměnil svá bílá prostěradla za policejní uniformy.“ Což v komunitě pod tlakem represivních složek rezonuje [dle Marable 2012: 357]. Policejní represe a sledování jsou kontraproduktivní. Pro aktivisty je důkazem, že bílý muž je opravdu ďábel, že konflikt nelze vést nenásilně [Smith 2010: 87]. Celkově si Malcolm X uvědomoval svůj extremismus. Ale obhajoval ho interpretací světa, ve kterém žil. Nikoliv radikální interpretací islámu. Jen radikalita může vyřešit extrémně mizerné životní podmínky černochoů v rasistické Americe: „Jsem extremist. Černoši v Americe žijí v extrémně tvrdých podmínkách. A kdo v těchto podmínkách není extremist, potřebuje psychiatra“ [dle Haley 1965: 394].

Kontrapunkt: Alex Haley

*Právě došli. Náklad prvotřídních otroků byl přivezen
a bude se rozprodávat za hotovost či platné směňky.
inzerát v Gazette o trhu s Kuntou, 1767*

*Podle toho, co viděl, většina černochoů nevěděla,
ani kde jsou, natož kdo jsou.
Kunta²³*

Osobnost Malcolma X je nejčastěji stavěna do kontrastu k M. L. Kingovi. Zjednodušeně, ztělesňují krajní proudy černošského hnutí (jakkoliv se oba vyvíjeli, přičemž konvergovali): separaci proti integraci, afroamerickou identitu proti identitě občanské, noční můru proti snu o rasovém soužití, internacionalismus a panafricanismus proti americkému patriotismu studené války, násilí proti nenásilí doma, nenásilí proti akceptaci násilí ve světě [Daulatzai 2012]. Jednoznačnějším protipólem je však Alex Haley, spoluautor *The Autobiography of Malcolm X*. Jako vysloužilý člen Pobřežní stráže Spojených států se živil psaním (Playboy, Reader's Digest), disponuje vlivnými přímluvci z majority. Reprezentuje tak nepočetnou černošskou střední vrstvu. Vyznává liberalismus a integraci, neidentifikuje se s afroamerickou chudinou. Od Malcolma se jako „domácí negr“ distancuje. V dopise vydavatelství ho popisuje jako „demagoga“ a brání se být uveden za spoluautora díla (1963): „Spoluautorství by evokovalo sdílení stejných názorů, zatímco moje názory jsou téměř naprostým protikladem těch jeho“ [dle Marable 2012: 248].

Alex Haley sepsal svůj manifest pod názvem *Kořeny* [1976, česky 1981]. Kniha se stala okamžitě bestsellerem, nejprodávanějším titulem roku a předlohou úspěšné televizní adaptace. Jde o rodinnou ságu bývalých otroků, kteří přes veškeré útrapy a příkoří nakonec zažijí svůj americký sen. Jde o příběh ambiciózních „field negros“, kteří se postupně propracují mezi „domácí negry“ akceptující americké hodnoty. Druhou ingrediencí příběhu úspěchu je postupná převaha bílých liberálů-lišek, nabízejících pomocnou ruku, nad rasy-vlky, srážejícími černochoy naopak na dno. Během sedmi generací se díky tvrdé práci, inteligenci, důrazu na vzdělání, trpělivosti i ochotě riskovat (Kohoutí Georg a kohoutí zápasý či rozhodnutí založit nové město) postupně propracují ze společenského dna mezi úspěšné středostavovské Američany. Cesta vzhůru vede přes praktikování dominantní protestantské etiky a upnutí se k principu individuální svobody ležícímu v jádru americké demokracie. Jednotlivé generace otroků uvažují v dlouhodobých horizontech. Také díky asketickému odříkání se jim daří po pětnících šetřit, aby se v budoucnu vykouplili, a získali tak svobodu. Ačkoliv ji nakonec získají spíše díky občanské válce. Kohoutí Georg z třetí generace se díky píli, kreativité a zkušenostem nabytým pozorováním přírody prosadí mezi nejlepší chovatele zápasnických kohoutů a je první, kdo si vydobude svobodu. Kovář-otrok Tom ze čtvrtého pokolení získá respekt bílých díky svému řemeslu. Svobodný Will Palmer z pátého se z popudu bílých sousedů stává z pouhého správce truhlárny jejím vlastníkem. V šesté generaci Berta studuje vysokou školu. Manžel Simon dokonce získá doktorát a za světové války se stává poddůstojníkem ověčeným metály.

²³ Podle Haley [1981: 612, 295].

Naopak násilí černochů vede vždy do slepé uličky. Kunta Kinte na otrokářské lodi zažije neúspěšnou vzpuru, výsledkem je jen více krve a brutality. Podobně končí i pokusy o útěk či vzpuru na plantážích. Dcera Kizzy je prodána na jinou plantáž, kde ji nový pán Tom Lea znásilňuje, aniž by se bránila. Ani kovář Tom se nenechá vyprovokovat v jižanském táboře ke konfrontaci. Nikdo z rodiny se neúčastní občanské války. Odehrává se na pozadí románu, průmyslové válčení a zabíjení je vzdálené. Informace o něm jsou mlhavé a z druhé ruky. Podobně ustupuje do pozadí také násilí americké revoluce [*tamtéž*: 238]: „Poudaj, že jednou večer se nějaký lidi v Bostonu tak rozčílili kvůli tím královským daním, že pochodovali proti královejím vojákům. Vojáci začali střílet a první, koho zabili, byl nějaký negr Crispus Attucks. Říkaj tomu Bostonskej masakr!“ Haley přichází s románem, v němž je zakódováno „velké vyprávění“ o historickém pokroku. Postavení jednotlivých generací černochů se zlepšuje. Příběh Ameriky je tak příběhem schopnosti sebekorekce, příběhem boje za svobodu s happy endem. Oproti tomu podle Malcolma X dějiny nesměřují po vzeštné přímce od bídné minulosti po šťastnou současnost a ještě šťastnější budoucnost. Staré formy otrokářství, vykořisťování, dominance a rasismu jsou nahrazovány formami novými, rafinovanějšími. Historie se spíše opakuje.

Shodují se však v pohledu na éru otrokářství. Alex Haley ji ale prezentuje jako odstrašující protipól současné civilizovanosti a odklonu od barbarství, který s dneškem nemá nic společného. Zvýrazněním otrokářství a jeho stavěním do kontrastu ke svobodné současnosti ukazuje, jakou cestu již Spojené státy ušly od doby pradědečka Kuntý. Román je tedy stejně jako autobiografie Malcolma X založen na vyhrcořeném kontrastu. Na příběhu heroického výstupu z propasti barbarství do výšin civilizace. V případě autobiografie se týká „padlého“ jedince objevivšího islám. V případě Kořenů celé americké společnosti v posledních sedmi generacích následujících americký sen a vyznávajících americké hodnoty. Jde o oslavu Ameriky a její výjimečnosti.

Proto Haley například dopodrobna líčí odpudivé jižanské zákonodárství z přelomu 18. a 19. století rozhlašované v kostelech. Černocho na útěku lze zabít (Kunta byl po pokusu o útěk zmražen). Nesmí nosit pušku ani hůl, ani vlastnit psa. Nesmí se učit číst a psát, nesmí vlastnit knihy. Rovněž nesmí obchodovat ani nic prodávat bez souhlasu pána. Ani hrát na buben či jiné africké nástroje. Nesmí se konat pohřeb, pokud existuje obava, že by se proměnil v nebezpečné shromáždění. Káže-li černocho, musí ho poslouchat a kontrolovat nějaký běloch. Pod hrozbou deseti ran bičem se nesmí podívat bělochovi do očí, dvacet ran je trestem za chození bez propustky mimo plantáž, třicet za pozvednutí ruky proti pánovi, useknutí ucha za lež. Výprask za zabití jiného otroka, ale oprátka za zabití bělocha, proti kterému však nesmí svědčit. Avšak stejně jako zákonodárství se změnil i přístup křesťanských církví. Jako z jiného světa má působit parodování stylu dobového kázání v podání Kohoutího George [*tamtéž*: 397]: „Hej negři! Poslouchejte svého pána a bojte se Boha. Esli si myslíte, že Strejc Pompey ukradl pánovi prase, řekněte to pánovi! Esli uvidíte, jak Slečna Malizy bere paní mouku, řekněte to paní! Poňáč dyž budete všichni takový hodný negři a budete dobře sloužit svému hodnému pánovi a paničce, pak se všichni můžete dostat do nebeský kuchyně, až umřete!“ Podobně Haley reflektuje rasismus před občanskou válkou. Například George varuje před přistěhovalci z Evropy takto [*tamtéž*: 552]: „Každej negr byl naštvanej jako sršň kvůli tím bílejím přistěhovalcům, co jsou všade, kam se člověk podívá. Sou to hlavně Irové a člověk nerozumí tomu, co poudaj. A spousta jinejch podivnejch

lidí, co ani neuměj anglicky. Vylezou z lodí a první slovo, který se naučej, je ‚negr‘. A hned potom začnou tvrdit, že jim negři zabíraj jejich místa!“

Haley jde dokonce tak daleko, že předrevoluční Ameriku popisuje jako barbarskou a nacházející se na nižším civilizačním stupni než Afrika. Kunta totiž zažívá kulturní šok. Nad bělochy se cítí nadřazeně, když vše srovnává se svou spořádanou gambijskou vesnicí Juffure: lidé žili v zemljankách, pili alkohol, jedli vepřové, nepomáhali si, milovali násilí a lačnili jen po penězích. A pro špínu zapáchali [*tamtéž*: 173]: „Poté, co viděl, jak hladově tubobové na velké kánoi lačnili po černých ženách, ho překvapilo, že mají ženy vlastní. Ale když se podíval na tento exemplář, dokázal pochopit, proč dávají přednost Afričankám.“ Na tomto místě hraje důležitou roli i islám, líčený jako nástroj civilizace. Otroci mají v africké muslimské vesnici lepší postavení a dostává se jim humánnějšího zacházení než na druhém břehu oceánu. Otrokem se zde člověk může stát tím, že se narodí matkám-otrokyním. Nebo tím, že v sousední vesnici poprosí, aby se mohl stát otrokem výměnou za jídlo v období sucha. Konečně, může padnout do zajetí ve válce nebo tak být potrestán za vraždu či těžký zločin. Kunta ale dlouho vůbec netuší, že kolem něj ve vesnici žije spousta otroků: „Pak se Kunta najednou zeptal: Fa, co jsou to otroci? Omoro nejdřív nic neřikal, jen něco zabručel. Není vždy snadné rozlišit otroky od těch, kdo nejsou otroci. Ale člověk by nikdy neměl mluvit o otrocích v jejich přítomnosti, řekl Omoro s velmi přísným výrazem“ [*tamtéž*: 56]. Otroci tedy nejsou v každodennosti segregováni. Jsou s empatií respektováni jako lidské bytosti. A navíc mají svá práva. Pán jim musí poskytnout jídlo, ošacení, přístřeší i manželku. Oproti Americe nesmějí být bez svého souhlasu prodáni jinam. Mají nárok na polovinu úrody z pole, o které se starají, takže se mohou zase vykoupit. Stejně tak se mohou přiznít do rodiny pána. A někteří si dokonce sami pořídí vlastní otroky, daří se jim lépe než jejich pánům a nakonec se proslaví jako třeba legendární generál kmene Mandingů Sundjata, o němž vypráví potulní grioti. Haley tak staví do kontrastu čerstvě islamizovanou západní Afriku a tehdejší Západ: „Babička Nyo Botová je také otrokyně, řekl Omoro. A Kunta skoro spolkl všechno ovoce v ústech najednou. Tohle nedokázal pochopit. Hlavou mu probíhaly obrázky milované staré Nyo Botové, jak sedí na bobku přede dveřmi své chýše, stará se o dvanáct nebo patnáct nemluvnat z vesnice, plete košíky a strefuje se svým ostrým jazykem do každého kolemjdoucího dospělého – třeba i do starších, když má chuť. Ta přece nikomu neotročí, pomyslel si“ [*tamtéž*: 58].

Vzniká tak druhý kontrast: mezi dětskýma očima viděnou idylickou každodenností soudržné muslimské komunity v Juffure, žijící v harmonickém vztahu s přírodou i svými předky, a naopak krutým a materialistickým otrokářským Jihem USA: „Ten večer, když moro odešel, ležel Kunta ve své chýši a přemýšlel, kolik věcí – vlastně všechno, co se naučil – spolu souvisí. Minulost s přítomností a přítomnost s budoucností; mrtvé s živým i s ještě nenarozeným; on se svou rodinou, kamarády, vesnicí, kmenem, Afrikou; svět lidí se světem zvířat a rostlin – a všichni žijí s Alláhem. Kunta si připadal nesmírně malý, ale zároveň nesmírně velký. Snad právě tohle znamená stát se mužem, pomyslel si.“ Život tak byl orientován jasnou etikou: „Nebyl již chlapec a naučil se jednat se všemi Alláhovými stvořeními tak, jak chtěl, aby se jednalo s ním – s úctou“ [*tamtéž*: 100, 136]. Čerstvě dospělý Kunta sní o pouti do malijského Timbaktu. Centra obchodu, řemesel, islámu, vzdělání, učnosti a kulturnosti, ke kterému se vesničané vztahují, protože právě tam tuší své kořeny. Namísto toho je ale Kunta unesen otrokáři a násilím odvečen přes Atlantik.

Oproti Africe jsou černoši v Americe vykořenění: „Kunta skoro každou noc, než usnul, ležel s otevřenýma očima a hořel vzteky nad bídou svého lidu. Ale zdálo se, že oni ani nevědí, že jejich životy jsou bídné.“ Rychle ztrácí identitu a kulturu, která by jinak mohla být zdrojem hrdosti a sebevědomí: „Podle toho, co mohl vidět, většina černochů doslova nevěděla, ani kde jsou, natož kdo jsou“ [*tamtéž*: 222, 295]. Namísto toho je jim vnucované falešné vědomí a identita méněcennosti vůči bílým otrokářům, jejichž pohled na sebe sama si osvojují: „Každý, kdo chce úspěšně zvládat otroky, si nejdříve ze všeho musí uvědomit, že vzhledem ke své africké minulosti a životu v džunglích se zvířaty si s sebou nesou přirozené dědictví hlouposti, lenosti a nečistých zvyků a že křesťanskou povinností těch, kterým dal Bůh moc, je učit je účtě k práci“ [*tamtéž*: 311].

Postavy Alexe Haleyho se ale brání snahám otrokářů zpřetrhat kořeny s Afrikou a nechat si vnutit historii „přetřenou na bílo“: „Bílí ti povědí, že jeden z nich, co se menoval Kolumbus, tohle místo objevil. Ale dyž tu našel Indiány, tak ho neobjevil, ne? Bílí si myslej, že dyž byl nákej před nima, tak se to nepočítá. Říkaj jim divoši.“ Ve druhé rovině knihy se tedy Haley přibližuje Malcolmovi X. Hledá africké kořeny, chápané jako zdroj pozitivní afroamerické identity. Rehabilituje islám vyzdvižením jeho kladných stránek. Nebo zdůrazňuje solidaritu barevného obyvatelstva, řečeno s Šumařem: „Vy Afričani jste udělali tu samou chybu co Indiáni – pustili ste bílý dál. Nabídnete jim jídlo a nocleh, a než se nadějete, vykopnou vás ven, nebo vás zamknou vevnitř! (...) Někteří Indiáni nemaj negry rádi a některý jo. Indiáni maj největší problémy s bílejma kvůli půdě a kvůli negrům. Bílí chtěj všecku indiánskou půdu a nenávidí Indiány, co schovávaj negry!“ [*tamtéž*: 237, 238]. Avšak pro Haleyho je hrdost na africké kořeny kompatibilní s přitakáním integraci v multikulturních Spojených státech. Integrace s vědomím význačnosti vlastní africké identity je totiž něco jiného než kulturní asimilace. Zdůrazněním krutostí bílého otrokářství pak Haley vytváří morální dividendu použitelnou v politickém boji za rasovou desegregaci na Jihu a za odmítnutí diskriminace na Severu USA.

Závěr: Sociální adaptace a násilí

Malcolmův současník, americký sociolog Robert K. Merton (1910–2003), v roce 1938 navrhl typologii životních strategií prosazujících se v rasově a třídně hluboce rozdělené společnosti, které však dominuje sjednocující vyprávění o „americkém snu“. Všechny vrstvy a skupiny se tak vztahují k jednomu společnému příběhu zdůrazňujícímu materiální úspěch a bohatství, jehož údajně může dosáhnout úplně každý. Daleko menší důraz je však v kultuře kladen na normy a způsoby, jimiž je tohoto cíle dosahováno. Třídy a skupiny, které jsou znevýhodněné již na startovní čáře a nemají dostatečné předpoklady k vzestupu, poté pociťují napětí mezi osvojenými ambicemi amerického snu a nedostupností legitimních prostředků, pomocí nichž by ho mohly dosáhnout [*Merton 2000*].

Model byl primárně použit k analýze adaptace velkých sociálních skupin se specifickou pozicí v sociální struktuře, nikoliv biografií jednotlivců. Navíc původně uplatňoval statický pohled – síla struktur jako by nepřipouštěla možnost výrazného pohybu mezi různými typy adaptace. Spíše vede ke stabilnímu příklonu k určité strategii (například bílá nižší střední vrstva tenduje k ritualismu, mladí američtí černoši ke kriminálním inovacím či eskapismu, bílá střední vrstva ke konformitě). Domnívám se však, že model lze použít

i při analýze biografii a uchopit s ním nejen statické tendence, nýbrž i dramatickou životní dráhu popsanou jako diskontinuitní přecházení mezi jednotlivými strategiemi adaptace.

Typologie adaptace podle Roberta K. Mertona [1938, česky 2000]

Způsoby adaptace	Postoj ke kulturně dominantním cílům („americký sen“)	Postoj k legitimním prostředkům jejich dosahování
Konformita	+	+
Inovace	+	-
Ritualismus	-	+
Únik	-	-
Rebelie	-/+	-/+

Malcolm nejprve jako školní premiant dodržuje pravidla a řád prostě proto, že to dělají i ostatní. V situaci izolace od rodiny mu to zajišťuje přijetí spolužáky a učitelé, se kterými se cítí dobře (ritualismus). Postupně kromě úspěšného imitování pravidel a norem chování bílé majority přebírá i její americký sen. Ambice stran materiálního úspěchu a profesního vzestupu vrcholí přáním studovat práva. Pro dosažení tohoto snu je ochoten tvrdě pracovat a studovat, což jsou společensky plně legitimní cesty k dosažení kulturně dominantních cílů (konformita). Poté, co jsou mu společensky akceptovatelné cesty vzestupu skrze vzdělávací systém uzavřeny, hledá naopak nelegální způsoby, jak se dostat snadno a rychle k penězům, a to včetně kriminality a násilí – aby si mohl koupit drahé oblečení a účastnit se vyhlášeného nočního života Harlemu, který ve své době vyhledávala jak bílá středostavovská majorita, tak i turisté, zdaleka ne pouze černoši. Tato anomie se vyznačuje právě rozparem mezi akceptací kulturně dominantních cílů materiální spotřeby a bohatství, avšak společensky neakceptovatelnými způsoby jejich dosahování (inovace). Stále neutěšenější existence a život ze dne na den vede k pádu do alkoholové a drogové závislosti s cílem alespoň na chvíli zapomenout. Malcolm tak odmítá nejen legitimní normy, ale rezignuje již i na kulturně dominantní životní cíle (eskapismus). Po konverzi k islámu a vstupu do NOI se naopak snaží nahradit to, co odmítl, protože ho to vždy zavedlo do slepé uličky, radikální alternativou. Namísto úsilí o individuální materiální blahobyt si vytyčuje alternativní cíl v podobě spravedlivější a rovnější společnosti – konkrétně černý nacionalismus a separatismus zpochybnující územní celistvost USA. Přičemž rétorické způsoby dosažení alternativního snu jsou také na hraně či za hranou společensky akceptované normy, zejména pokud jde o násilí a rasismus obrácený proti bílé majoritě (rebelie). Po odchodu z NOI naopak osciluje mezi dramatickými výzvami k násilným, nebo naopak nenásilným metodám vedení konfliktu, přičemž se zdá, že stále více hledá a zdůrazňuje ty nenásilné. Avšak násilné nikdy definitivně nezavrhuje, ponechává je jako otevřenou možnost, jako „plán B“. Cíle rovněž nejsou neměnné, přesouvají se od revoluční redistribuce moci a bohatství v USA navržené v řeči *Message to the Grassroots* (varianta rebelie) k integraci černochů v rámci stávajících institucí a práv garantovaných ústavou. Jde tak o inovaci v případě „kulek“ a druhého kola americké revoluce a o konformitu v případě nenásilné kooptace do systému cestou lobby a hlasovacích lístků.

Oproti tomu Alex Haley je celoživotně důsledně konformní; akceptuje dominantní cíle americké kultury a legitimní prostředky jejich dosahování. Vzhledem ke své životní zkušenosti i postavení si to může dovolit. Není nucen hledat alternativy vůči dominantní kultuře a institucím ani zvažovat násilné způsoby jejich dosahování. Podle Mertona je právě konformita nejpravděpodobnějším způsobem středostavovské adaptace. To ale neznamená, že se nemůže účastnit politického boje za občanská práva: jeho cíle i metody boje jsou však přísně „vykolíkovány“ americkou ústavou, zákony a kulturními normami.

Tendence ke kriminálnímu a poté i politickému násilí u Malcolma X způsobilo rasistické vylučování z přerozdělování vzdělanosti. A tím i vylučování z přerozdělování profesních pozic, prestiže a bohatství. Znamenalo to vyloučení z naděje a podílu na americkém optimismu upínajícím se k americkému snu. Druhou příčinou bylo vylučování z plné participace na demokracii a konzumaci lidských a občanských práv. Konformní, legální a nenásilné kanály sociálního vzestupu nebyly k dispozici. Nebo se alespoň zdály nedosažitelné či neefektivní. Podobně nebyly k dispozici konformní, legální a nenásilné metody vedení politického konfliktu. Nebo se alespoň jevily jako neúčinné, nedostatečné a nerealistické. Byly totiž opakovaně prověřované a „přezkušované“, vždy ale selhaly.

Násilí coby alternativnímu prostředku dosahování životních a později i politických cílů proto byla vždy ponechána pootvěřená zadní vrátka. Část afroamerické komunity se k násilí stejně jako Malcolm X vždy obracela, ať již ve formě kriminální inovace či politické rebelie. U Malcolma X nešlo o důsledek radikální interpretace islámu. Spíše o důsledek radikální interpretace reality, na kterou se bylo obtížné adaptovat – tedy nespravedlivého světa, ve kterém žil, na jehož rasová omezení narážel a ve kterém si četl stejně vášnivě jako v náboženských či historických knihách. Příklon k islámu byl naopak provázen postupnou sekularizací rétoriky, politiky i pohledu na konflikt: od kosmické války sil dobra a zla, táhnoucí se dějinami, v podání NOI k pozemskému politickému střetu umožňujícímu kompromisy, nenásilná řešení a formování koalic napříč rasovými i náboženskými skupinami. Byl posunem od netolerance k otevřenosti a mezináboženskému dialogu. Od myšlenkové rigidity NOI k intelektuální a politické flexibilitě. A konečně, od specifické separatistické verze politického islámu NOI k sekularismu akceptujícímu demokratické hodnoty ústavy USA. Islámská víra tedy Malcolma X neomezovala, nedeterminovala. Ve zrychlujícím se tempu umožňovala přecházet mezi širokou škálou politických postojů, často značně rozdílných, až protichůdných. Jakkoliv kritici i příznivci Malcolma X vesměs nedokázali tyto proměny reflektovat a držet s nimi krok – slovy Eliji: „Žádný opravdový vůdce svým následovníkům nenaloží více, než mohou unést, a nepůjde rychleji, než by mu byli schopni stačit“ [*Malcolm X 1965: 227*]. Stejně tak vidíme, že islám nepředstavoval překážku integrace do moderní demokratické americké společnosti. Primární byla rasová segregace a diskriminace. Následnou reakcí bylo šíření nesnášenlivé doktríny NOI, která v sektářském duchu dále odcizovala černochy od většinové společnosti a jejích institucí. Prosadila se ale i snaha léčit neduhy rasismu univerzalismem odvozeným z islámské ortodoxie.

Proměnlivost životní dráhy a postojů Malcolma X, zdůrazňovaná touto studií, se dodnes promítá také do jeho posmrtného odkazu. K tomu se totiž hlásí často naprosto protichůdně orientovaní politici, intelektuálové, aktivisté, hudebníci i věřící: od revoluční levice až po pravicové konzervativce, od militantních černošských nacionalistů až po bílé liberály, od věřících v netolerantní rasovou a synkretickou doktrínu Národa islámu až po ortodoxní sunnitské muslimy schopné mezináboženského dialogu. Nejde tedy zdaleka jen

o to, že by se z Malcolma X stal vyprázdňený symbol, který může kde kdo naplnit libovolným obsahem dle vlastních preferencí. Dědictví Malcolma X je totiž díky rychlému ideologickému vývoji v posledních letech života vysoce heterogenní. Američtí černošští konzervativci se tak Malcolmem mohou zaštiťovat, protože vybrané části jeho dědictví zapracovali do svého intelektuálního kánonu. V ideologii Malcolma X lze nalézt konzervativní aspekty, inspirované jeho členstvím v NOI (1948–1964) a také učením kazatele Marcuse Garveyho s jeho *Universal Negro Improvement Association*, k níž inklinoval jeho otec. Stejně tak lze v jeho pozdějším životě nasbírat řadu inspirací levicově socialistických, revolučních či internacionálních [Dillard 2010]. Podobně Malcolmovo heterogenní dědictví dodnes žije v afroamerickém rapu a hip hopu. Někteří umělci se inspiroují náboženským učením NOI, jiní islámskou ortodoxií. Někteří mají stále blízko k chudinským ghettům, jiní se vypracovali mezi milionáře. Všem je společný odpor k bílému rasismu, ztělesňovanému převážně bílou policií, a snaha hledat pozitivní a autentickou afroamerickou identitu [Turner 2010]. Konečně, mnohoznačný odkaz Malcolma X se týká i genderu. Část následovníků se přimkla k jeho patriarchalismu a mužské dominanci, kterou načerpal v řadách NOI. Ale i na ulicích Harlemu či u svého dominantního otce. Jiní se snaží ukázat, že byl na konci života progresivní i ve věci genderu a uznal význam role žen v afroamerickém hnutí, přičemž se v návaznosti na Malcolma X snaží pozitivně a nedestruktivně redefinovat také afroamerickou maskulinitu [Radford-Hill 2010; Leak 2010].

Literatura

- Abdo, Geneive [2006]. *Mecca and Mainstreet*. New York: Oxford University Press.
- Daulatzai, Sohail [2012]. *Black Star, Crescent Moon. The Muslim International and Black Freedom Beyond America*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Davise, Allison [1941]. *Deep South*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dillard, Angela [2010]. Malcolm X and African American Conservatism. In: Terrill, Robert E. (ed.). *The Cambridge Companion to Malcolm X*. New York: Cambridge University Press, s. 90–100.
- Drake, Clair – Cayton, Horace [1945]. *Black Metropolis*. New York: Harcourt.
- Du Bois, William Edward Burghardt [1996]. *The Philadelphia Negro*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel Patrick [1970]. *Beyond the Melting Pot*. Cambridge: MIT Press.
- Haley, Alex [1965]. Epilog. In: Malcolm X: *The autobiography of Malcolm X*. New York: Grove Press, s. 383–456.
- Haley, Alex [1981]. *Kořeny*. Praha: Mladá fronta.
- Hasan, Asma Gull [2008]. *American Muslims. The New Generation*. New York: Continuum.
- Hlaváčová, Simona [2008]. *Islám ve Spojených státech amerických*. Brno: Masarykova univerzita.
- Jeřábek, Hynek [2013]. The Philadelphia Negro – zapomenutý počátek empirické sociologie ve Spojených státech amerických. *Historická sociologie* 1/2013: 55–73.
- Kropáček, Luboš [2006]. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad.
- Leak, Jeffrey [2010]. Malcolm X and Black Masculinity in Process. In: Terrill, Robert E. (ed.). *The Cambridge Companion to Malcolm X*. New York: Cambridge University Press, s. 51–62.
- Leonard, Karen [2003]. *Muslims in the United States*. New York: Russel Sage Foundation.
- Marable, Manning [2012]. *Malcolm X. A Life of Reinvention*. London: Penguin Books.
- Malcolm, X [1965]. *The autobiography of Malcolm X. With the assistance of Alex Haley*. New York: Grove Press.
- Merton, Robert King [2000]. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON.
- Radford-Hill, Sheila [2010]. Womanizing Malcolm X. In: Terrill, Robert E. (ed.). *The Cambridge Companion to Malcolm X*. New York: Cambridge University Press, s. 63–77.

- Smith, Jane [2010]. *Islam in America*. New York: Columbia University Press.
- State of the Dream: Ending Disparities in Black and White* [2004]. Boston.
- Turner, Richard Brent [2010]. Malcolm X and Youth Culture. In: Terrill, Robert E. (ed.). *The Cambridge Companion to Malcolm X*. New York: Cambridge University Press, s. 101–112.
- Wilson, William Julius [1987]. *The Declining Significance of Race: Blacks and Changing American Institutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Internetové zdroje

- Louis Farrakhan [1960]. A White Mans Heaven is a Black mans hell. Dostupné z: <http://rap.gegggnius.com/Louis-farrakhan-a-white-mans-heaven-is-a-black-mans-hell-lyrics>.
- Malcolm X. Citáty z projevů. Dostupné z: www.malcolmX.com [cit. 30. května 2013].
- Malcolm X [1963]. The House Negro and the Field Negro. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=7kf7fujM4ag> [cit. 30. května 2013].
- Malcolm X [1963] Message to the Grass Roots, Detroit, 10. 11. 1963. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=Ku2Jz0lPt50> [cit. 30. května 2013].
- Malcolm X [1964]. The Ballot or the Bullet, 3. 4. 1964. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=D9BVEEnEsn6Y> [cit. 30. května 2013].

Karel Černý je sociolog zaměřený na vývoj Blízkého východu v komparativní perspektivě. Zabývá se také postavením muslimů na Západě. Jako stipendista Fulbrightovy nadace se na Kalifornské univerzitě v Santa Barbaře zabýval problematikou amerických muslimů (2012–2013). Je autorem knihy Svět politického islámu: Politické probuzení Blízkého východu (2012) a editorem kolektivní monografie Nad Evropou půlměsíc (2015). Přednáší na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.